

Geliş Tarihi:

16.02.2025

Kabul Tarihi:

08.05.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Alpbaz, M.M. (2025). Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi ve Halide Edib: “Tekâmül” ile “İnkılâp” arasında. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 146-181, doi: 10.46928/iticusbe.1640805

ANAYASA DİLİNİN ÖZ TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ VE HALİDE EDİB: “TEKÂMÜL” İLE “İNKİLÂP” ARASINDA

Araştırma

Mustafa Mert Alpbaz

Sorumlu Yazar

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

mustafamert.alpbaz@ibu.edu.tr

mmert.alpbaz@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Mert Alpbaz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Türkiye’de anayasacılık ve insan hakları hareketlerinin tarihi, anayasa yargısı, anayasa ve ekonomi ilişkisi çalışma alanları arasındadır.

Anayasa Dilinin Öz Türkçeleştirilmesi ve Halide Edib: “Tekâmül” ile “İnkılâp” Arasında

Mustafa Mert Alpbaz
mustafamert.alpbaz@ibu.edu.tr
mmert.alpbaz@gmail.com

Özet

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş döneminde edebiyatçı, gazeteci, öğretim üyesi ve siyasetçi olarak önemli roller üstlenmiş olan Halide Edib Adıvar, 1950'de Demokrat Parti (DP) listesinden bağımsız olarak milletvekili seçilmiş ve siyasi hayatını 1954'e kadar sürdürmüştür. Halide Edib'in milletvekili olduğu dönemde, 1945'te öz Türkçeleştirilmiş olan 1924 Anayasası'nın dil bakımından yeniden ele alınması gündeme gelmiş, Halide Edib de bu konuda görüşlerini açıklamıştır. Halide Edib hakkında geniş sayılabilecek bir literatür bulunmasına rağmen kendisinin Anayasanın dili hakkındaki görüşlerini değerlendiren bir çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. DP döneminde ilkin 1924 Anayasası'nın köktenci bir öz Türkçecilik anlayışından uzak bir şekilde sadeleştirilmesi söz konusu olmuştur. Bununla birlikte bu yöndeki çalışmalar 1924 Anayasası'nın ilk metninin yeniden yürürlüğe konulması ile sonuçlanmıştır. Yaygın kanaatin aksine 1924 Anayasası'nın ilk metninin yeniden yürürlüğe konulmasında DP içinde görüş birliği yoktur. Bu konuda dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in müdahalesi etkili bir rol oynamıştır. Bu çalışma Halide Edib'in, görüşlerindeki bütün çelişiklere rağmen ılımlı bir öz Türkçeciliğe sıcak baktığını, 1924 Anayasası'nın ilk metninin yeniden yürürlüğe konulmasını savunmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, 1924 Anayasası, 1924 ve 1945 Anayasa metinleri, anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi, Demokrat Parti (DP).

JEL Kodu: K1

Purification of the Language of the Constitution and Halide Edib: Between “Evolution” and “Revolution”

Abstract

Halide Edib Adıvar, who played significant roles as a writer, journalist, academic, and politician during the transition period from the Ottoman Empire to the Republic, was elected as an independent deputy in 1950 from the Democratic Party (DP) list, serving in politics until 1954. During her term as a parliamentarian, the issue of revising the language of the 1924 Constitution, which had been translated into pure Turkish in 1945, came to the agenda. Halide Edib expressed her views on this matter. Although there is a relatively broad literature on Halide Edib, there has been no study specifically evaluating her views on the language of the Constitution. During the DP period, initially the 1924 Constitution simplified in a manner that was far from a radical understanding of purification of Turkish. However, these efforts ultimately led to the re-enactment of the first text of the 1924 Constitution. Contrary to common belief, there was no consensus within the DP regarding the re-enactment of the first text of the 1924 Constitution. The intervention of the Prime Minister at the time, Adnan Menderes, played a decisive role in this regard. This study reveals that, despite the contradictions in her views, Halide Edib was inclined towards a moderate form of Turkish language reform and did not support the re-enactment of the first text of the 1924 Constitution.

Keywords: Halide Edib Adıvar, the 1924 Constitution, texts of the 1924 and 1945 Constitutions, purification of the language of constitution, Democrat Party (DP).

JEL Code: K1

Giriş

Halide Edib Adıvar, Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan “yıkılış ve kuruluş” yolunda bir kadın entelektüel olarak öne çıkmış, edebiyatçı, gazeteci, çevirmen, öğretim üyesi, siyasetçi kimlikleri ile tanınmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında düzenlenen Sultanahmet mitinginde kitleleri etkileyerek kamuoyuna mal olmaya başlamış, kadın hakları konusunda çalışmalara imza atmıştır. Millî Mücadele'de “Halide Onbaşı” olarak ünlenen Halide Edib'in Mustafa Kemal ile yolları sonradan ayrılacaktır. Halide Edib, kimileri tarafından “makbul sayılmayan” bir şahsiyet olarak kabul edilmiş, “Amerikan mandacısı”, “yeni rejimin muhalifi” olarak nitelendirilmiştir. Okul sıralarından itibaren aşına olduğumuz *Ateşten Gömlek*, *Vurun Kahpeye*, *Sinekli Bakkal* gibi bazı “Türk klasikleri”nin yazarı olan Halide Edib'in hukukçu kimliğine sahip olduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte milletvekili olduğu dönemde 1924 Anayasası'nın dili hakkında görüşler ileri sürmüştür. Bu çalışma Halide Edib'in üzerinde fazla durulmamış bir yönünü görünürlük kılma amacındadır.

Halide Edib'in babasının adı Mehmet Edib'tir. Halide Edib'in kullandığı “Edib” ismi TBMM albümünde (TBMM, 2010, s. 570; TBMM, 2010, s. 30) “Edip” olarak geçmektedir. Bu makalede yararlanılan bazı kaynaklarda da “Edip” ismi yer almaktadır. Keza TBMM albümünde “Halide Adıvar” ismine parantez içinde yer verilmiş olup (TBMM, 2010, s. 570) nüfus kayıt örneğinde de bu isim görülmektedir (TBMM, 2009, s. 30, dipnot). Bu isim Halide Edib'in yazdığı eserlerde, onun hakkındaki kaynakların ve TBMM tutanaklarının çoğunda “Edib” şeklinde yer almaktadır. Bundan dolayı makalede “Edib” ismi kullanılmıştır.

1950 milletvekili genel seçimleri ile Demokrat Parti (DP) listesinden 9. Dönem (1950-1954) bağımsız İzmir Milletvekili olarak TBMM'ye giren Halide Edib, Milli Eğitim ve Anayasa Komisyonu üyeliklerinde bulunmuştur. 16.02.1950 tarih, 7438 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 35/2. maddesinin son cümlesi hiçbir siyasi partiye katılmamış bir kimsenin herhangi bir partiden milletvekili adayı gösterilmesinin o kişinin yazılı muvafakatine bağlı olduğunu öngörmekteydi (Resmî Gazete, 21 Şubat 1950, Sayı: 7438). Halide Edip de bu hüküm çerçevesinde DP listesinden bağımsız milletvekili seçilmiştir. 5 Ocak 1954'te Cumhuriyet gazetesinde “Siyasi Vedaname” başlıklı bir yazı yayınlarak milletvekilliğinden istifa etmiş, 1954 milletvekili genel seçimlerinde aday olmayarak siyaset hayatını sona erdirmiştir (Adıvar, 1954, s. 2).

TBMM kürsüsünden çeşitli konularda görüşlerini açıklayarak yasama çalışmalarına katkıda bulunan Halide Edib, 1945'te öz Türkçeleştirilen 1924 Anayasasını dil bakımından yeniden ele alarak bir metin hazırlayan komisyondur. 1952'de TBMM'ye sunulan, esasını bu metnin oluşturduğu kanun teklifinin imzacıları arasındadır. Ne var ki ilk imzacısının Fuad Köprülü olduğu bu teklifin kanunlaşması mümkün olmamış, ileride açıklanacak olan siyasi sürecin ardından 1924 Anayasası'nın ilk metni tekrar yürürlüğe konulmuştur. Halide Edib, Anayasa Komisyonu üyesi olarak 1924 Anayasası'nın ilk metninin tekrar yürürlüğe konulmasına dair Komisyon raporunu imzalamışsa da TBMM Genel Kurulundaki oylamaya katılmamıştır.

Makalede Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesine yönelik girişimler kronolojik olarak ele alınmakta, bu faaliyetler ekseninde Halide Edib'in rolü değerlendirilmektedir. Anayasanın dili üzerindeki tartışmalar 1950'lerin sonrasına da uzandığından, konunun işlenmesinde bütünlük sağlamak adına anılan dönemdeki bazı gelişmelere kısaca değinilmektedir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve-Literatür-Yöntem

2024'te 100. yıldönümüne ulaşan 1924 Anayasası'nın dili hakkında azımsanamayacak sayıda eser verilmiştir. Keza Halide Edib'in hayatı, görüşleri ve eserleri hakkında geniş sayılabilecek bir literatür mevcuttur. Bununla birlikte Halide Edib'in 1924 Anayasası'nın dili hakkındaki fikirleri noktasında literatürde bir boşluk olduğu görülmüştür. Bu makalede, 1924 Anayasası'nın diline yönelik olarak uzunca bir süre devam eden tartışmalarda Halide Edib'in konumu ele alınmakta, görüşleri, genel olarak medeniyet ve dil konusunda ortaya koyduğu fikirler dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Başlangıçta 1924 Anayasası'nın ılımlı şekilde öz Türkçeleştirilmesine dönük girişimler söz konusu olmasına rağmen neticede 1945 metninin yerine yeniden 1924 Anayasası'nın ilk metninin konulmasının sebepleri literatürde tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmamış olup bu konu üzerinde de durulacaktır.

Konu ile ilgili birincil kaynaklar Halide Edib'in TBMM'de anayasanın dili ile ilgili olarak yaptığı bir konuşma ile Cumhuriyet ve Vatan gazetelerinde yayınlanan iki ayrı mülakatıdır. Kendisinin *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* başlıklı eseri dilin

oluşumu ve gelişimi hakkındaki görüşleri içermesi bakımından tamamlayıcı bir kaynaktır.

Bu makalede “sadeleştirme, özleştirme, hukuk dilinin gelişimi” gibi kavramların kullanılması mümkündür. Bununla birlikte Halide Edib’in kullandığı ve maksadı daha uygun şekilde ifade ettiğine inandığımız “öz Türkçe/Türkçeleştirme” kavramı –“sadeleştirme” tabirinin kullanıldığı birkaç alıntı dışında– yeğlenmiştir. Makalede öncelikle Cumhuriyet dönemindeki “Dil İnkılâbı” ve öz Türkçeleştirme hareketi bağlamında 1924 Anayasası’nın diline dair gelişmeler ele alınmaktadır. Bu bölümde öz Türkçecilik hareketi karşısındaki görüşler ve girişimler kronolojik olarak açıklanmakta, Halide Edib’in rol oynadığı 1952’deki gelişmeler ortaya konulmaktadır. Takip eden bölümde Halide Edib’in Anayasa dili hakkındaki görüşleri, TBMM’de anayasanın dili ile ilgili olarak yaptığı bir konuşma, Cumhuriyet ve Vatan gazetelerinde yayınlanan iki ayrı mülakat ve *Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* eserine dayalı olarak, konulara göre sınıflandırılmış şekilde değerlendirilmektedir.

Anayasa Dilinin Öz Türkçeleştirilmesi Süreci

1924 Anayasası’nın Öz Türkçeleştirilmesi ve 1945 Metni

Hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesi gayretleri 1920’lerin başından itibaren başlamıştır. Belli bir program çerçevesinde gelişmeyen bu girişimlerin fazla sistematik olmadığı anlaşılmaktadır. Öz Türkçeleştirme hareketi, münferit bazı kanunlarda ve 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesi’nde (İç Tüzüğü) Türkçe kelimelerin kullanılması ve isim tamlamalarının Türkçe’nin kurallarına uygun olarak yapılması şeklinde kendisini göstermiştir (Seyit, 2020, s. 53-73). 1930’dan sonra bu çalışmalarda daha kapsayıcı bir yaklaşımın işaretleri belirmeye başlamıştır (Seyit, 2020, s. 73 vd.). Bununla birlikte yukarıda değinildiği gibi CHP’nin 1935 tarihli programındaki köktenci öz Türkçeleştirme hareketinden izleyen dönemde kısmen geri dönülerek ılımlı bir yaklaşım benimsenmiş, 1924 Anayasası’nın öz Türkçeleştirilmesi için de 1945 gibi geç sayılabilecek bir yılı beklemek gerekmiştir.

1945’te gündeme gelen anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi, 1924 Anayasası’nın kurduğu sistem ve bunun uygulanması ile ilgili değildir. Bununla birlikte anayasanın diline müdahale zaman içinde günlük siyasette önemli bir boyut kazanacak, 1950’den sonra Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde Atatürk İnkılâpları zemininde bir

tartışmaya kayacak, bunun etkileri de 27 Mayıs darbesine kadar uzanacaktır. Zira anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi Dil İnkılâbı bağlamında ele alınan bir konudur.

Hukuk ve anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi hususunda devlet katında genel bir uzlaşmadan söz edilemeyeceği, farklı görüşlerin dile getirildiği ve bu hareketin başındaki ismin esas itibarıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olduğu belirtilmektedir (Seyit, 2020, s. 115-116). 1940'ların başından itibaren çeşitli hazırlık çalışmalarını takiben (Seyit, 2020, s. 115-116) "İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının anayasa teklifi" TBMM'ye sunulmuştur (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 1-20). Teklifin gerekçesinin "Anayasada kullanılan kelimeler hakkında" başlıklı ilk bölümünde genel ilkeler vardır. Buna göre anayasada yer alan, konuşma dilinde önceden kullanılmamış, yazı dilinde kullanılmaz olmuş kelimelerin değiştirilmesi gerekmektedir. Anayasa metninde eski ve yeni Türk lehçelerinden alınmış bazı kelimelerle "yaşayan dilin teşkil imkânlarına dayanarak" türetilmiş kelimeler mevcuttur. Terim konulurken teklif edilen karşılığın yakın kavramlarla ilişkisi ve yeni terimin onlar arasındaki yeri göz önüne alınmıştır (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 3). Teklifin ikinci bölümünde anayasa metninde kullanılan yeni kelimelerin kökenleri, nasıl türetildikleri ve bunları karşılayabilecek bazı kelimelerin neden kullanılmadığı açıklanmıştır. Bu teklif ile önceden seyrek olarak kullanılan "anayasa" terimi Türk hukuk tarihinde ilk defa bir düzenlemeye ad olarak verilmiştir.

1945 metninde yer alan "anayasa, egemenlik, yasama yetkisi, yargı hakkı, denetlemek, yorum, temsilci" gibi birçok kelime hukuk dilinde tutunmuştur ve günümüzde kullanılmaktadır. CHP'nin 1935 tarihli programındaki bazı türetilmiş kelimelerin metinde kullanılmadığı görülmektedir. Örneğin "işyar" kelimesi, memurun karşılığı olarak tercih edilmemiştir. "Üsnomal" yerine "olağanüstü" kelimesi kullanılmıştır. "Özgenlik" yerine "hürriyet" kelimesine yer verilmiştir. Metindeki 2. maddede yer alan "milletçi" kelimesinin ise "milliyetçi" şeklinde kanunlaştığı dikkati çekmektedir (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 4.). "Kamutay" (TBMM Genel Kurulu), "sanıklanmak" (itham edilmek), "yeyicilik" ('yiyicilik' şeklinde kanunlaşmıştır) (irtikap) gibi bazı kelimeler tutunmamıştır. Mesuliyet anlamına gelen "sorum", "sorumluluk" şeklinde değişerek yerleşmiştir. "Güvenlik" (asayiş), "ortaklık" (şirket) gibi bazı kelimelerin ise ikisi birden kullanılmaktadır (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 4).

Tasarı hakkındaki 6 Ocak 1945 tarihli “Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatası”nda Harf İnkılâbı’nın “Türkçeleşme” adı verilen “kaynaşma ve birleşme” hareketini hızlandırdığı, bu hareketin “ilim ve edebiyat dili ile halk dili arasındaki ikiliği” ve “ülkedeki lehçe ayrılığını” giderdiği belirtilmiş, Teşkilatı Esasiye Kanununun öz Türkçeleştirilmesine yönelik hazırlık çalışmalarına değinilmiştir. Mazbataya göre Türkçe karşılığı olan bütün terimler kullanılmış, Türkçe karşılığı bulunmayan kelimelerin köküne dokunulmayarak çekimleri Türkçeleştirilmiş, Türkçeleşen ve halk diline yerleşmiş kelime ve kalıplarda değişiklik yapılmamıştır. Keza devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu öngören 1. maddede anlam, kavram ve kelime bakımından hiçbir değişiklik yapılmamıştır (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 20-21). Ayrıca teklifteki 104. madde şöyledir: “1293 tarihli «Kanunuesası» ile değişik maddeleri ve 20 «Kânunusani» 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu, 20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve bunların ekleri ve değişiklikleri kaldırılmıştır” (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 30). Bu madde Encümen tarafından şu şekilde değiştirilmiştir: “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve ekleri yerine mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur” (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 31). 1924 Anayasası’nın ilk metninde ise “1293 tarihli Kanunu Esasi ile mevaddı muaddelesi (değiştirilmiş maddeleri) ve 20 Kânunusani 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve müzeyyelât (ekleri) ve tadilâtı mülğadır” şeklindeki 104. madde yer almaktaydı. Bu değişikliğin dahi 1924 Anayasası’nın ilk metninin birebir çevrilmediğini gösterdiği vurgulanmıştır (Karlıklı, 2000, s. 217).

TBMM Genel Kurulundaki görüşmelerde teklifin aleyhinde görüş açıklayan olmamıştır. 455 üyeden oylamaya katılan 365 üye kabul oyu verirken kimse ret oyu kullanmamış, 90 milletvekili oylamaya katılmamıştır (TBMM, 10.I.1945, s. 56)¹. 1952’de gündeme gelecek olan teklifin ilk sıradaki imzacısı olan Fuad Köprülü ve diğer milletvekillerinin oylamaya katılmaması örtülü muhalefet olarak yorumlanmıştır (Seyit, 2020, s. 121). Böylece söz konusu metin 15 Ocak 1945 tarih, 5905 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak “Anayasa” adı ile kanunlaşmıştır (Resmî Gazete, 15 Ocak 1945, Sayı: 5905). 1952’deki teklifte ilk sırada imzası bulunan Fuad Köprülü ise 1945 metnine muhalefetini yıllar sonra TBMM’de açıklayacaktır (TBMM Tutanak Dergisi,

¹ Seyit, TBMM Arşivindeki 4695 sayılı Kanun dosyasına dayanarak oylamaya katılmayan üye sayısını 85 olarak vermekte ve kabul oyu verenlerin sayısındaki farklılığa da dikkat çekmektedir (Seyit, 2020, s. 121; s. 121 dipnot 167).

Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On dördüncü Birleşim, 8.XII.1952 Pazartesi, s. 155-156).

Öz Türkçeleştirme Hareketine Karşı Görüşler: 1945 Metninin Değiştirilmesine Doğru

1946'da çok partili hayata geçişle birlikte yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlere koşut olarak Dil İnkılâbına yönelik muhalif sesler işitilmeye başlanmıştır. CHP Yedinci Büyük Kurultayının 2 Aralık 1947'de yapılan oturumunda CHP programının “Milli Eğitim Politikamız” bölümünde yer alan “Türk dilini kendi yapısının zengin imkânları içinde organik bir gelişmeyi mazhar kılmak amaçlarımızdandır” şeklindeki 97. maddesi üzerine Diyarbakır Delegeşi Adil Tiğrel söz almıştır. Tiğrel, 1932'de toplanan Türk Dil Kurultayına “lisanda inkılâp olmaz, lisanda tekâmül vardır” diyen ediplere katıldığını ancak lisanda inkılâbı savunanların galip geldiğini belirtmiş, TDK'nin türettiği bazı kelimeleri, Türkçeleşmiş Arapça ve Acemce kelimeleri dilden çıkarmasını, Türkçe'de karşılığı bulunmayan Arapça kelimeler yerine Fransızca ve Latince kelimeler koymasını eleştirmiştir (C.H.P., 1948, s. 503-504). Program Komisyonu Sözcüsü Muhsin Adil Binal'a göre Türkçe “ıstılah ve terim kısmında tamamen, ilmi mahiyette” gelişmekte olup bunun halk dili ile ilgisi yoktur. Milletlerarası terimlerden istifade etmek çok doğaldır. Dolayısıyla komisyon bunun üzerinde bir tartışma açmanın faydasız olacağı görüşündedir (C.H.P., 1948, s. 505). Bunun üzerine Tiğrel'in programa “Türk dilinin tekâmül kaidesine tabi tutulmasını” öngören önergesi reddedilmiş, madde olduğu gibi kabul edilmiştir (C.H.P., 1948, s. 504-505). Böylece Halide Edib'in ileride savunacağı “tekâmül” tezinin CHP Programına girmesi mümkün olmamıştır.

İstanbul Muallimler Birliği'nin 23 Ekim-31 Ekim 1948'de düzenlediği Birinci Dil Kongresi'nde dile köktenci müdahalelere soğuk bakan bir anlayışı benimsemiş olduğu anlaşılan bazı entelektüeller düşüncelerini açıklamışlardır. Kongreye rapor sunanların arasında “1928 tarihine kadar olan ve fakat o tarihlerden sonra lisan devletçiliği yüzünden duran ve durduğu da bugün sabit olan tabii tekâmüle yol açmak için bir nevi «dil devletçiliği» siyasetine nihayet vermek isteyenler” bulunduğu belirtilmiştir (İstanbul Muallimler Birliği, 1949, s. 185). Yıllar sonra Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanında Adnan Menderes'in avukatlığını yapacak ve 1961'de de Adalet Partisinden milletvekili seçilecek olan Burhan Apaydın, “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

ve Dil Kongresi” başlıklı yazısında TBMM’nin kanun yoluyla dile müdahale edemeyeceğini, hükümetin beğendiği dili vatandaşlara zorla benimsetemeyeceğini, yapay dilin kitaplar, mahkemeler ve resmî daireler yoluyla sürdürülmemesi gerektiğini belirtmiştir (Apaydın, 1949, s. 10). Avukat, öğretmen ve ileride profesör olarak İnönü Üniversitesi Rektörlüğüne kadar yükselecek olan Safa Erkün’e göre 1945 Anayasası ile “terim devrimi” yapılmışsa da bu terimleri anlamak için sözlükler hazırlanmıştır. Oysa orta zekâ ve kültür seviyesindeki her vatandaşın sözlüğe bakmaksızın rahatça anlayabileceği hukuk metinleri hazırlanmalı, ağıdalı ifadelerin yerine Türkçeleri konulmalıdır (Erkün, 1949, s. 115-116). Halide Edib’in bu kongreye sunduğu rapora ileride değinilecektir.

22-31 Ağustos 1949’da toplanan Dördüncü Millî Eğitim Şurasına “Eğitim ve Öğretimde Dayanılan Demokratik Esasları Gözde Geçirecek Komisyon” tarafından sunulan raporda şu ifadelere yer verilmiştir:

İnkılâp hamlelerimizle, dünya medeniyetine kendi öz millî değerlerimizle katılmak endişesi, tarih ve dil araştırmalarımızda, bazan da ağır ihmaller göstermemize sebep olmuş bulunmaktadır. [...] Halbuki, uzak ve yakın bütün tarihimizin tetkiki içindedir ki, Atatürk devrinin ve inkılâp Türkiye’sinin gerçek değerini bulmak mümkün olabilir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 1950, s. 68).

Rapora göre Türkçenin sadeleştirilmesi yolundaki gayretler “millî bir kazanç” sayılsa da Dil İnkılâbı “çocuğu ailesi ve muhitinden tamamıyla tecrit edecek bir istikamet almış” olup “yeni bir anlayışa muhtaç”tır. Dil, resmî bir devlet işi değil akademik bir konudur. Yeni kelimelerin önce kamuoyuna mal edilmesi, tutunduktan sonra okul kitaplarına konulması gerekmektedir. Bunlar, demokrasinin gereğidir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, s. 68).

19-23 Aralık 1949’da düzenlenen Altıncı Dil Kurultayında okunan “Lûgat-Filoloji ve Terim Komisyonu Raporu”nun 6. maddesine göre terimlerin yapılmasında uyulması gereken ilkeler sekiz madde halinde tespit ve kabul edilmiştir. Bu ilkelere aykırı şekilde yapılmış terimler ilkelere uygun duruma getirilmek üzere gözden geçirilmelidir (Türk Dil Kurumu, 1950, s. 146). Sözü geçen ilkelerden bazıları şunlardır: Terimler, Türk halk dilindeki Türkçe kelime veya kelime unsurları aracılığıyla dilin yapısına, gramerine ve kelime oluşturma kurallarına uymalıdır (Türk Dil Kurumu, 1950, s. 145); Terimler yapılırken eski tarihlerden beri kullanılan unsurlar zaman, yer, yakınlık ve uzaklık

yönünden dikkate alınmalı, bugünkü Türkiye Türkçesinin fonetik ve estetiğine uygun olmalıdır; Yabancı dillerde kullanılan bilim ve teknik terimlerinin “ileri milletlerce müşterek olarak kullanılanları” incelenip Türkçeye alınabilir. Terimlerin yapılmasında uzmanların çalışmaları ve teklifleri esas tutulmalıdır. TDK konuyu inceleyip ilgili bilim kolunun yetkili uzmanlarının son görüşlerini aldıktan sonra terimleri yayımlar. 1952’de Fuad Köprülü ve arkadaşlarının Anayasa değişikliği gerekçesine göre ise bu kurultayda “kökü nereden gelirse gelmiş olsun Türkçeye girerek yerleşmiş sözcüklerin Türkçe olduğu” ifade edilmiştir (T.B.M.M., 8.XII.1952, Ek s. 3). Seyit’in isabetle vurguladığı üzere Altıncı Dil Kurultayında köktenci öz Türkçecilik anlayışından belli oranda uzaklaşıldığını söylemek mümkünse de 1924 Anayasası’nın dilinin bütünüyle veya önemli ölçüde eski dile çevrilmesine dair bir önerinin söz konusu olduğunu iddia etmek kolay değildir (Seyit, 2020, s. 137). Bu konu, ilgili bölümde görüleceği üzere TDK’nin 1952’de Köprülü ve arkadaşlarının teklifine karşı yayınladığı raporlarda dile getirilecektir.

1950’de DP’nin iktidara gelmesinden sonra Adnan Menderes kurduğu ilk hükümetin programını 29 Mayıs 1950’de TBMM’de okumuş ve “[...] seçim beyannamemizde yazıldığı üzere, millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız” sözlerini sarf etmiştir (T.B.M.M., 29.V.1950, s. 30). “Millete mal olmamış” inkılâptan kastedilenin ezanın Türkçe okunması, Arapça ezan ve kamet okuyanlar için hafif hapis veya hafif para cezası öngörülmesi olduğu sıkça dile getirilmiştir. Söz konusu ceza, 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun ile öngörülmüştür (Resmî Gazete, 6 Haziran 1941, Sayı: 4827). Bununla birlikte Dil İnkılâbının en azından bir ölçüde millete mal olmayan inkılâplar arasında sayıldığını söylemek yanlış olmasa gerekir. Programın TBMM’de yapılan görüşmelerinde Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu Anayasayı “argo lisanından” kurtarma çağrısı yapmış, Anayasayı anlayamadığını ve dilinin uydurma olduğunu kaydederek “egemenlik” ve “ulus” kelimelerinin nereden alındığını sormuştur (T.B.M.M., 31.V.1950, s. 65). Tekelioğlu’nun sözleri üzerine Mardin Milletvekili Aziz Uras kendisine “başının üstündeki levhada da (Ulus) kelimesi var, sen neden bahsediyorsun?” sorusu ile müdahale etmiştir (T.B.M.M., 31.V.1950, s. 65).

Böylece anayasanın öz Türkçeleştirilmesine karşı gibi görünen arayışlar ve zemin yoklama girişimleri DP iktidarının hemen ilk aylarında gündeme getirilmiştir. İstanbul

Milletvekili, DP iktidarının önde gelen isimlerinden ve Menderes'in yakın çevresinden olan Dr. Mükerrer Sarol anayasanın 2. maddesindeki “Devlet dili Türkçedir” fıkrasının TBMM tarafından yorumlanması (tefsiri) istemini içeren bir teklif vermiştir². Teklife göre yıllardır devam eden “şef sisteminin” gereksiz ve kanunsuz baskısı hatta tehdidi millî dilimizde bunalıma sebep olmuş, nesiller arasında “korkunç bir ayrılık” yaratmış, “milletin manevi bünyesinde tedavisi güç yaralar” açmıştır (T.B.M.M., 12.VII.1950, Ek s. 1-2). Teklife ilişkin Anayasa Komisyonu raporunda uydurulmuş ve Türkçe’de hiç kullanılmamış kelime ve terimlerin zorla ve yasama yoluyla dilimize sokulduğu belirtilmiştir (T.B.M.M., 12.VII.1950, Ek s. 1-2). 12 Temmuz 1950’de TBMM’de yapılan tartışmalardan sonra Seyhan Milletvekili Reşad Güçlü anayasanın 104. maddesi mevcutken 2. maddenin yorumlanmasına gidilip gidilemeyeceği sorununun çözülmesine dair bir önerge vermiştir (T.B.M.M., 12.VII.1950, s. 583). Çoğunluk anayasanın 104. maddesinin açıklığı karşısında yoruma gidilemeyeceği yönünde oy kullanmıştır (T.B.M.M., 12.VII.1950, s. 584). 104. madde şu şekildedir: “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve ekleri yerine mâna ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur.”

Sonuçsuz Kalmış Bir Girişim: 1952 Metni ve Halide Edib’in Rolü

1945’te kabul edilen anayasa metninin değiştirilmesi 3 Nisan 1951’de DP meclis grubunda gündeme gelmiştir. Grubun İç Tüzük ve Anayasa Komisyonu Sözcüsü Diyarbakır Milletvekili Ferit Alpiskender, Ağrı Milletvekili Kasım Küfrevi ve arkadaşlarının anayasa ve iç tüzüğün “uydurma ve anlaşılmaz” dilinin “millet diline” çevrilmesi ve antidemokratik hükümlerin kaldırılmasına dair bir önergelerin olduğunu açıklamıştır (D.P., 3.4.1951, s. 35). Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan’ın teklifi üzerine “ilmi tetkik ve etütlere muhtaç” olan bu önerge “anayasa ihtisas komisyonuna” sevk edilmiştir (D.P., 3.4.1951, s. 37). Alpiskender, Tercüman gazetesinin 1980’de yayımladığı *Yaşayan Türkçemiz* adlı bir derlemede yer alan mektubunda bu süreci şöyle anlatmaktadır: Yeni gelen milletvekilleri bazı kanun tasarı ve tekliflerinin Anayasa ile ilişkilerini açıklarken zorlanmakta, kürsüye 1924 ve 1945 metinleri ile çıkmaktaydılar. Anayasanın “uydurma dil”e çevrilmesi sırasında yanlışlıklar da yapılmıştır. DP’nin 1946 programında “dil, idari ve siyasi müdahaleler

² 1924 Anayasası’nın 26. maddesinde kanunların yorumlanması (tefsiri) TBMM’nin görevleri arasında sayılmış olup buna 1961 ve 1982 anayasalarında yer verilmemiştir.

kabul etmez. Kendi bünyesi içindeki tabii gelişmesini takip eder” şeklinde bir madde mevcuttur (Alpiskender, 1980, s. 45). Yine bu programın 39/1. maddesinde “Türk dilinin millî bünyesine uygun olarak sür’atle gelişmesi yolundaki çalışmalara yardım” etmenin devletin başlıca görevlerinden olduğu belirtilmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrasında da “[...] ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyasî ve idarî müdahalelerden uzak kalmasının “Demokrasi’nin değişmez bir esası” olduğu vurgulanmıştır (DP, 1947, s. 11). Bu cümle 1951 programında 40/2. maddeye aktarılmış ve “ilmin” kelimesinin önüne “dilin” kelimesi eklenmiştir (Demokrat Parti, 1952, s. 57).

DP programındaki ilgili maddeler uyarınca kurulan “Partiler Üstü Dil Komisyonu”nun üyeleri Fuad Köprülü, Halide Edib Adıvar, Ali Canip Yöntem, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Avni Başman ve Arif Nihat Asya’dır. Alpiskender de komisyonun sözcüsü ve raportörüdür (Alpiskender, 1980, s. 45). Komisyon 1924 ve 1945 metinlerini karşılaştırarak gözden geçirip “orta bir yol” tutarak bir metin hazırlamış ve DP meclis grubuna sunulmuştur (Alpiskender, 1980, s. 46). Öte yandan “Türkiye Muallimler Birliği Dil Encümeni”nin 17 Mayıs 1951’deki toplantısında üyelere Halide Edib, “davayı ilim bakımından ele alarak kitapların revizyonundan evvel, terim meselesinin halledilmesinde bir prensip kararı alınması lâzım geldiğini ve bu büyük davanın hallinde alâkalı Bakanlığın kat’i düşüncesini öğrenmek gerektiğini” söylemiştir (*Vatan*, 18 Mayıs 1951, s. 3). “Alâkalı Bakanlık” Millî Eğitim Bakanlığı’dır. Anayasa diline yönelik faaliyetler ile aynı dönemde ders kitapları üzerinde de bazı girişimlerin olduğu ve Halide Edib’in bu çalışmalarda da yer aldığı anlaşılmaktadır. 12 Temmuz 1951 tarihli *Vatan* gazetesinin “Anayasadaki uydurma kelimeleri tasfiye” başlıklı haberine göre “ihtisas komisyonu” çalışmalarını bitirerek hazırladığı metni anayasa komisyonuna vermiştir. Gazeteye açıklama yapan Halide Edib, “çıkarılması istenen kelimelerden misâl” vermiştir (*Vatan*, 18 Mayıs 1951, s. 3). 31 Temmuz 1951’deki DP meclis grubu toplantısında “yaşayan dile Anayasa maddelerinin çevrilmesi münasiptir” şeklinde bir prensip kararı alınarak “grup mesaisinden sonra vücuda gelen kanun teklifi”nin TBMM Başkanlığına verilmesi kararlaştırılmıştır (D.P., 31.7.1951, s. 35).

9 Şubat 1952'de İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve aralarında Halide Edib'in de bulunduğu 203 arkadaşının³ teklifi TBMM'ye sunulmuştur. Teklifin gerekçesine göre uydurma kelimeleri içeren, dilde ırkçı bir yaklaşımı sergileyen 1945 metnine eski Türk lehçelerindeki “hayatîyetini kaybetmiş ve fosilleşmiş” olan kelimelerin şekilleri değiştirilerek eklenmiş, Moğolca gibi yabancı dillerden ekler ve edatlar alınmıştır. Bu “yapmacık dil”, “millet dili” ve “devlet dili” şeklinde bir ayrılığa ve “nesiller arasında uçuruma” sebep olmuştur. 1945 metninin 104. maddesi de terimler bakımından tekeli ve sınırlama getirmiştir. Öte yandan Dördüncü Millî Eğitim Şurasında yeni bir yaklaşıma ihtiyaç gösteren Dil İnkılâbı'nın çocuğu çevresinden tamamen ayıracak bir doğrultu aldığı, dil konusunun devlet değil bilim işi olduğu, kelimelerin kamuoyuna mal edildikten sonra okul kitaplarına konulması gerektiği belirtilmiştir. Altıncı Dil Kurultayı'nda “kökü nereden gelmiş olursa olsun Türkçemize girerek yerleşmiş yani Türkçeleşmiş kelimelerin Türkçe olduğu” karara bağlanmıştır (T.B.M.M., 8.XII.1952, Ek s. 3-4). Bu teklif ile “Anayasamızın dili, memleketimizin yarım asırdan beri şahidi olduğu Türkçenin gelişmesi ve sadeleşmesi yolundaki temayüllerine ve dil inkılâbına uyarak tabîi ve samimî ifadesini bulmuştur” (T.B.M.M., 8.XII.1952, Ek s. 4). Vurgulamak gerekir ki söz konusu teklif ile amaçlanan 1924 Anayasası'nın ilk metnini tekrar yürürlüğe koymak değil anayasa dilini daha ılımlı ve köktenci bir anlayıştan uzak şekilde öz Türkçeleştirmektir. Bununla beraber henüz yeterince yayılmamış kelimelerin yerine eskilerinin konulmasını istemenin, tutunabilecek bazı kelimelerin yerleşme olasılığını başından kaldırmak anlamına geldiği, bunun da tutarsızlık olduğu belirtilmiştir (Eroğul, 1994, s. 137). 1945 metnine karşı olanların “Yaşayan Türkçe” adı altında “Osmanlıcılık” tezini savundukları eleştirilerden bir diğeridir (Karlıklı, 1999, s. 58).

Halide Edib ile yapılan ve *Cumhuriyet* Gazetesinin 16 Mart 1952 tarihli nüshasında yayımlanan mülakatta anayasanın dili ile ilgili girişimi Atatürk İnkılâpları noktasından tartışıldığı ve bu girişime ağır eleştiriler yöneltildiği Halide Edib'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “[...] eyvah irtica başladı” mealinde bazı makale başlıkları gözüme ilişti. Bunlar, bir taraftan Arabistan'ın meslekî matemcilerinin dövünmelerini, bir taraftan da ideoloji başkalığından dolayı bir milletin diğer millete yazı ve sözle

³ “İzmir Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 Arkadaşının, Anayasa teklifi ve Anayasa komisyonu raporu (2/349)” (T.B.M.M., 8.XII.1951, Ek s. 1-18). Teklifin TBMM'ye sunulduğu tarih tutanakta yer almamaktadır. Seyit, TBMM arşivindeki 5997 sayılı Kanun dosyasına dayanarak 9 Şubat 1952 tarihini vermiştir (Seyit, 2020, s. 136).

yağdırdığı lânetnameleri hatırlattı” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Halide Edib, CHP iktidarı döneminde toplanan Altıncı Dil Kurultayına da atıf yaparak “Halk Partisi iktidarı son dil kongresinde, bu takririn Meclise sunduğu tasarıyı geçen bir itidale doğru gideceğini” söylemiştir şeklinde konuşmuştur (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2).

TDK, 18 Mart 1952’deki toplantısında anayasa değişikliği teklifini eleştiren bir kararı oybirliği ile almıştır. Karara göre anayasa ve iç tüzük dilinin devlet dili-millet dili ikiliği meydana getirdiği doğru değildir. “Münferiden, irad, mucip sebep, tahdit, istihkak, mütenazır” gibi kelimeler çok dar bir kitle tarafından anlaşılmaktadır. Buna karşılık “tek başına, söylemek, gerekçe, kısıntı, hak ediş, karşılıklı” ve diğer kelimeleri herkes kolayca anlamaktadır. Kelimelerin büyük çoğunluğu doğrudan doğruya yaşayan halk dilinden alınmış veya halk dilinde yaşayan köklerden türetilmiştir (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 3). Ödemekten ödenek, kısmaktan kısıntı, çağırmaktan çağırı, sanmaktan sanık, kesmekten kesin, yaymaktan yayın gibi kelimelerin türetilmesi buna örnektir (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 3-4). Teklifte Altıncı Dil Kurultayında alınan kararlar uygun bulunsa da anayasa metnindeki kelimelerin bu kararlara uymayanları çok azdır (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 3). Teklif sahipleri arasında 1945 metnini beğenen ve bunu değiştirmeye gerek görmeyen kişiler de bulunmaktadır (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 4). Teklifte tutarsızlıklar ve karışıklıklar vardır. Eş anlamlı “ekseriyet” ve “çoğunluk” kelimelerinin her ikisi de kullanılmıştır. “Savcı, tasarı” gibi yeni kelimelere yer verilmesine karşılık “ölüm, olduğu gibi, çalışmak, uygunluk” gibi halk dilinde yaşayan kelimelerin “vefat, aynen, gayret, mutabakat” şeklindeki Arapça karşılıkları konulmuştur (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 5). Teklif, üniversiteler, yetkili kurumlar, hukukçular, dil bilginleri ve edebiyatçılar tarafından “temelli ve dikkatli” incelenerek TBMM’ye sunulmalıdır (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 6).

Teklif hakkındaki 17 Haziran 1952 tarihli anayasa komisyonu raporundan, komisyonda çeşitli görüşlerin dile getirildiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında 1924 Anayasası’nın ilk metninin yeniden kabul edilmesi de bulunmaktadır. Komisyonun çoğunluğu bu metindeki bazı “terkip ve tabirlerin” artık kullanılmadığını, “Türkçenin bünyesi içindeki çeyrek asırlık inkılâba” uymadığını kabul etmiştir. Teklif, anayasa komisyonundan bazı tadillerle geçmiş, 1945 metninin de “dil hürriyeti üzerine ağır bir baskı konulması suretiyle” hazırlandığı vurgulanmıştır (T.B.M.M., 8.XII.1952, s. 5). Rapordaki “dil hürriyeti” kavramı, DP’nin iktidara geldiği dönemdeki özgürlükçü hava

ile yakından ilişkilidir. CHP iktidarının (1923-1950) otoriterliğine karşı bir tepkinin dışı vurumu olan bu durum, anayasanın dili tartışmalarında da kendisini göstermiştir.

Teklifin TBMM Genel Kuruluna sunulması için uzunca bir zaman geçmiş, bu arada TDK Yönetim Kurulu 2 Aralık 1952’de yaptığı toplantıda bir bildiri yayınlayarak milletvekillerinin adreslerine göndermiş, “Anayasa dili davamız daha ağır, daha özenli biçimde ele alınmalıdır” şeklinde dilekte bulunmuştur. Bildirinin ekindeki listede 1945 metninde ve tasarıda tercih edilen kelimeler karşılaştırılmıştır. Bununla amaçlanan 1945 metninde tercih edilen kelimelerin yaşayan dilde yeri bulunmadığını göstererek çelişiklere işaret etmektedir. “Belirir-tecelli eder, toplanır-temerküz eder, kendi-bizzat” gibi örnekler verilmiştir. Tasarının 8 Aralık 1952’de TBMM’de yapılan ilk görüşmesinde Alpiskender, yukarıda değinilen mektubunda açıklamadığı bazı hususlara yer vermiştir. Alpiskender’e göre komisyonun hazırladığı, “gramer nahiv ve sarf⁴ hatalarının” düzeltildiği bu metin DP grubunda kabul görmemiştir. Grup anayasada “tadil, tefsir ve ihdas yoluna” gidilmemesi ve “eski hükümlerin aynen baki” kalmasını kararlaştırmıştır. Bunun üzerine komisyon “herhangi bir tefsir, ihdas ve tesis yoluna gitmeden yeni bir tasarı” hazırlamış, DP grubu da bunun hakkında prensip kararı almıştır (T.B.M.M., 8.XII.1951, s. 161). Anlaşılan Komisyonun hazırladığı ilk metinde bazı hükümlerin dilinin yanında anlamında da değişiklikler yapılmıştır ki kanımızca “tadil” bu duruma işaret etmektedir. 10 ve 12 Aralık 1952’de teklifin görüşülmesi için gereken üye sayısının üçte iki çoğunluğu sağlanamamıştır (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On beşinci Birleşim, 10.XII.1952 Çarşamba, s. 172; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On altıncı Birleşim, 12.XII.1952 Cuma, s. 201-202).

Anayasa Dilinde En Başa Dönüş: 1924 Anayasası’nın İlk Metninin Tekrar Yürürlüğe Konulması ve Sonrası

DP meclis grubunun 16 Aralık 1952’deki toplantısında yazar, öğretmen ve edebiyat araştırmacısı Gümüşhane Milletvekili Vasfi Mahir Kocatürk’ün 1924 Anayasası’nın ilk metninin tekrar yürürlüğe konulması yönünde bir teklifi olduğu açıklanmıştır (D.P., 16 Aralık 1952, s. 7). Bu teklif, 17 Aralık 1952 tarihli *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*’nde yer

⁴ Nahiv (sentaks) cümlelerin öğelerini ve yapısını, sarf kelimelerde söz konusu olan değişiklikleri ve kelimelerin birbirlerinden türemesini inceler.

almaktadır. İzmir Milletvekilleri Tarık Güreker ile Avni Başman'ın da imzalarının bulunduğu bu teklifin yanında yine 1924 Anayasası'nın ilk metninin yürürlüğe konulmasına dair Bursa Milletvekili Haluk Şaman imzalı bir teklif mevcuttur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 303). Köprülü'nün teklifinde imzası bulunduğu göz önüne alındığında (T.B.M.M., 8.XII.1951, Ek s. 2) Kocatürk'ün görüşünü değiştirdiği anlaşılmaktadır. Toplantıda Başbakan ve DP Genel Başkanı Adnan Menderes, anayasanın, akademik bir kurul da dahil olmak üzere yaşayan dile kim tarafından çevrilirse çevrilsin bunun TBMM'nin "empoze" ile yapıldığı anlamına geleceğini belirtmiştir. Menderes'e göre bu durumda 1945'te CHP'nin yaptığı hata tekrarlanmış olacaktır. Bazı milletlerin anayasalarında çok eski dille yazılmış cümleler mevcut olup anayasayı yaşayan dile çevirme zorunluluğu yoktur. Hatta günlük hayatta kullanılarak terim haline gelecek, hukuki anlam kazanacak kelimeler de anayasada yer alır (D.P., 16 Aralık 1952, s. 30). Menderes, konunun Atatürk İnkılâpları ile ilgili boyutu hakkında şu şekilde konuşmuştur:

Atatürk böyle dedi idi, böyle demedi idi diyerek Atatürk'ü iştah etmek (şahit göstermek) suretiyle dava kazanmak bahsine girmek lazımdır. Bence 1945'e kadar olan kanuna, dilde çok inkılâpçı olduğuna hepimiz ittifak ettiğimiz Atatürk dahi tahammül göstermiştir. Binaenaleyh bizim tahammül etmememiz için hiçbir sebep yoktur (D.P. Meclis Grubu, 16 Aralık 1952, s. 31).

Menderes'e göre dile yasama kuvvetinin gerçekleştirdiği baskının ortadan kaldırılması amaçlandığına göre "1945'te ilga edilen Anayasa muteberdir" diye bir maddelik bir kanun kabul edilmelidir (D.P., 16 Aralık 1952, s. 32). Tartışmalardan sonra Başkan "1945'ten evvelki vaziyete irca teklifi"ni "en aykırı prensip teklifi" şeklinde niteleyerek oylama sunmuş ve teklif kabul edilmiştir (D.P., 16 Aralık 1952, s. 36).

Halide Edib'in de konuşma yaptığı 17 Aralık 1952'deki tartışmalı geçen görüşmelerde ılımlı öz Türkçeleştireme anlayışından uzaklaşarak Fuad Köprülü ve arkadaşlarının teklifi Komisyona iade edilmiştir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 282-304). 24 Aralık 1952'de Fuad Köprülü ve arkadaşlarının teklifi ile İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe ve 185 arkadaşının teklifi (2/349, 469) birleştirilerek görüşülmüştür. Velibeşe ve arkadaşlarının teklifi 1945 metninin yürürlükten kaldırılarak 1924 Anayasası'nın ilk metni ve değişikliklerinin yeniden yürürlüğe konulmasına ilişkindir (T.B.M.M., 24.XII.195, Ek s. 389-427; Ek s. 3). Alpiskender'e göre maddelerin teker teker

görü  lmesinin çok zaman aldığı gerekçesi ile Velibe e ve arkadaşlarının teklifi gündeme alınarak Köprülü ve arkadaşlarının teklifinin görüşülmesi durdurulmuştur (Alpiskender, 1980b, s. 46). Halbuki 17 Aralık 1952’de bazı milletvekilleri kimi maddelere dair konu mu larsa da söz konusu oturumda teklifin maddeleri değil tümü hakkında g r   meler yapılmıştır. Seyhan Milletvekili Cezmi Türk Başkan tarafından “[...] şimdi tasarının tümü üzerinde konu muyorsunuz. [...] Bütün bu kelimeleri burada söylerseniz maddelerde g r   mek imk n  bulamazsınız” sözleriyle uyarılmı tır (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 289). Kanımızca 1924 Anayasası’nın ilk metninin tekrar yürürlüğe konulmasının esas sebebi Menderes’in DP meclis grubu toplantısındaki müdahalesidir.

Menderes’in konu ile ilgili tutumu hakkında  u anekdot bir fikir vermektedir: Menderes, 20 Aralık 1952’de bazı gazete sahipleri ve ba yazarları ile basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda CHP iktidarı döneminin önde gelen kalemlerinden Falih Rıfkı Atay ile Necmettin Sadak arasında geçen kısa bir konuşmaya Menderes de katılmıştır. Atay, Sadak’a 1945 metnini beraber yaptıklarına dair bir soru yönelmiştir. Atay’a göre kendilerine metne mümkün mertebe fazla yeni kelime koymalarının gerektiği, bunların yüzde ellisinin Meclis tarafından kabul edileceği söylenmiş olup bu talebi yerine getirmişlerdir. Atay, Menderes’in “ve hepsi kaldı değil mi?” şeklindeki sorusuna “hepsi kaldı ne demek, üstelik denetlemek (murakabe) gibi bizim koymadıklarımızı da il ve ettiler” cevabını vermiştir (*Cumhuriyet*, 21 Aralık 1952, s. 5).

Her iki teklif hakkındaki anayasa komisyonu raporuna dönersek, bu raporda 1945 metni “ırkçı” ve “tasfiyec ” bir anlayışın ürünüdür. Türk halkının konuşma ve yazı diline aykırı olduğu gibi 104. madde ile tabir ve terimler sınırlanarak Türkçe üzerinde “tekelci bir baskı” oluşturulmuştur. Dolayısıyla 1924 Anayasası’nın ilk metni ek ve değişiklikleri ile yeniden yürürlüğe konulmalıdır. Rapor iki çekimser oya karşı mevcut üyelerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir (T.B.M.M., 24.XII.1952, s. 3-4). Halide Edib çekimser oy kullanan milletvekilleri arasında değildir (T.B.M.M., 24.XII.1952, s. 4). Birleştirilen teklifler üzerine yapılan g r   melerde Halide Edib söz almazken anayasa komisyonunun ikircikli tutumu ele tirilmi tir (T.B.M.M., 24.XII. 1952, s. 389-410). Velibe e’nin teklifi üzerinde anayasa komisyonu bazı değişiklikler yapmış (T.B.M.M., 24.XII. 1952, Ek s. 4) ve teklif kabul edilmiştir (T.B.M.M., 24.XII.1952,

s. 424). Halide Edib oylamaya katılmamıştır (T.B.M.M., 24.XII.1952, s. 427) Böylece 24.12.1952 tarih, 5997 sayılı “491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun tekrar meriyete konulması hakkında Kanun” 31 Aralık 1952 günlü Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 31 Aralık 1952, Sayı: 8297). Kanunun 1. maddesi 1945 metninin yürürlükten kaldırılarak yerine 1924 Anayasası’nın ilk metninin bütün tadilleri ile yürürlüğe konulmasına ilişkindir. Kanunda 1924 Anayasası’nın ilk metni ile ilgili kanunlar (anayasa tadilleri), tefsir ve kaldırılan kanuna dair bir çizelge vardır. Bu metindeki Arapça ve Farsça olan çok sayıda kelimenin muhafazakâr kesimlerde bile yaşayan dil veya yazı dili olarak kabul edilmesinin olası olmadığı, 1924 Anayasası’nın ilk metnine dönüşün özellikle anayasa gibi önemli bir belgede “çağdaş dilin” meydana getirilmesi için zamanın henüz erken olmasına dayandırıldığı belirtilmektedir (Heid, 2001, s. 50).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra DP’nin 1924 Anayasası’nın ilk metnini kabul etmesi yeniden gündeme gelerek Atatürk İnkılâplarına karşı bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Darbeyi yapan Millî Birlik Komitesinin (MBK) 16 Haziran 1960’ta yaptığı basın toplantısında MBK sözcüsüne şu soru sorulmuştur: “27 Mayıs hareketi bir inkılâp hareketi olduğuna göre Komite resmî mevzuata girmiş Arapça terminolojiyi (kanuni Esasi, vekâletler gibi) yeniden Atatürk zamanında olduğu gibi (anayasa, bakanlıklar) vesaire şeklinde değiştirmeyi düşünüyor mu” (Hürriyet, 17 Haziran 1960, s. 5). Gazete haberinde adı verilmeyen sözcü, soruyu dilin sadeleştirilmesinin takip edilen amaçlardan biri olduğu, geçici ve yeni anayasanın bu amaç doğrultusunda yazılacağı şeklinde cevaplandırmıştır (Hürriyet, 17 Haziran 1960, s. 5). Belirmek gerekir ki geçici anayasadan kastedilen “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bâzı hükümlerinin kaldırılması ve bâzı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici Kanun”dur (Resmî Gazete, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525).

Darbenin önde gelen isimlerinden biri olan Kurmay Albay Alparslan Türkeş ile yapılan bir mülakatta kendisine “orduda iktidarın tutumuna karşı hoşnutsuzlukların başlama tarihi” sorulmuştur. Türkeş’in yanıtı şu şekildedir: “Ezanın Arapça okunması hakkındaki kararın iktidara gelir gelmez ilk iş olarak ele alınması ve sonra Anayasa dilinin ağdalaştırılması hareketleri bizlerde, samimiyetsiz ve Atatürk inkılâplarına cephe almış bir iktidarın işbaşına geldiği kanaatini uyandırdı [...]” (Alparslan Türkeş’le bir mülâkat, *Kim Haftalık Haber Dergisi*, 29 Haziran 1960, Sayı: 103, s. 21).

11-15 Temmuz 1960'ta toplanan Dokuzuncu Türk Dil Kurultayı'nda, "Atatürk'ün amaçlarına uygun şekilde Türkçeleştirilmiş olan" anayasa yerine 1924 Anayasası'nın ilk metninin yeniden kabul edilmesinde rol oynayan ve Yassıada'da bulunan TDK üyesi eski milletvekillerinin üyeliklerinin düşürülmesine ilişkin bir önerge verilmiştir (Türk Dil Kurumu, 1961, s. 52). Böylece kurumun amacına ve "dil davasına" karşı gelen üyelerin Kurumdan çıkarılması kararlaştırılmıştır (Türk Dil Kurumu, 1961, s. 54). Ağırlıklı olarak öz Türkçeci bir yaklaşımla kaleme alınan 1961 Anayasasında, 1945 metninde yer alan türetilmiş hukuk terimlerinin önemli bir bölümü aynen veya bazı yapısal değişikliklerle yer almıştır (Özdemir, 2021, s. 163-174, 193-215; 329-338). İzleyen dönemde anayasanın dili hakkındaki tartışmalar zaman zaman gündeme gelmiştir. Dil konusu, 1960'lı yılların ortalarından 1980'e kadar o dönemlerde insanları her konuda ikiye bölme aracı olarak kullanılan "sağ-sol" meselesine dönüştürülmüş, Türkçeden Arapça ve Farsça kelimelerden sadeleştirilmesinin aslında bir Türk milliyetçiliği meselesi olduğu göz ardı edilerek sadeleştirme/türetme yanlıları "solcu", buna karşı olanlar "sağcı" diye nitelendirilmiştir (Yılmaz, 2022, s. 61). 1982 Anayasası'nda da türetilmiş hukuk terimlerine önemli ölçüde yer verilmiş olup bunların çoğu Türkçeye yerleşmiş durumdadır⁵.

Halide Edib'in Anayasa Dilinin Öz Türkçeleştirilmesi Hakkındaki Görüşleri

Medeniyet ve Dil: "Terkip"

Halide Edib, medeniyetin çeşitli kültür unsurlarının terkihiyle (bileşimiyle) oluşacağı görüşündedir. Dil de "her yaş ve baştaki" bireyler ile fikir, sanat ve bilim insanları oluşturduğu kelimelerin terkihidir. Bu terkihi bozan herhangi bir hareket o milletin içinde karışıklıklara sebep olabilir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299). Dünya milletleri arasındaki "alışveriş" sadece ekonomide değil, manevi alanda, fikir ve dil alanında da olur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 302). Milletler herhangi bir felaketten zamanla "ruh kuvveti" ile kurtulabilirlerse de dilleri "anarşiye" uğrarsa çok kötü sonuçlar doğurur. Bunun önüne geçilip geçilemeyeceği şüphelidir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299). Halide Edib'in kullandığı "ruh kuvveti" kavramı dikkati çekmektedir. Ruh kuvvetinin bir milleti bir arada tutan ve fertler arasında dayanışmayı sağlayan, maneviyatın ağırlıkta olduğu bazı kültür unsurlarını kapsadığını düşünmek mümkündür. Ekonomik

⁵ Kelime listeleri ve karşılaştırmalar için bkz. Özdemir, 2021, s. 175-192; 193-315; 345-347; 354-361.

çıkarlar haliyle ruh kuvvetinin dışında kalır. Dilin ruh kuvvetinin bir unsuru olduğu kabul edilirse Halide Edib'in dile atfettiği önem açıklığa kavuşur.

Medeniyetin ve dilin çeşitli unsurların bileşiminden oluştuğunu savunan bir düşünce tarzının öz Türkçeleştirme gibi bir akıma mesafeli olması beklenir. Çünkü böyle bir anlayışa göre diğer dillerden alınan unsurlar da Türkçenin doğal parçasıdır. TDK'nin "Arapça ve Farsçaya doğru değil Türkçeye doğru gidelim" (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301) şeklindeki görüşünü eleştiren Halide Edib diğer dillerden kelime alınmasına karşı değildir. İngilizler, Fransızlar ve diğer Batı milletleri dillerine Yunanca ve Latince kelime almışlardır. Hatta Fransızların dili bir ara Fransızca olmamıştır çünkü ülkelerini Normanlar istila etmiştir. Bununla birlikte söz konusu milletler Yunanlaşmamış veya Latinleşmemişlerdir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). Osmanlılardan önce Türklerin resmî dili bir dönem Farsça olup "Şarkın büyük klasiklerini" ortaya koyan İranlıların klasikleri alınmıştır. "Dinin hukukan menbaı" olan Araplara gidilse de Kur'an çok erken tercüme edilmediği için "dil karışıklığı" çekilmektedir. Bununla birlikte Türkler Acem veya Arap olmamışlardır (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). Halide Edib'in bu görüşleri kendi içinde tutarlıdır. Bir dilin diğer dillerden kelime alması doğal bir süreçtir ve milletlerin öz benliği bundan zarar görmez. Kur'an'ın erken bir dönemde tercüme edilemediğinden dolayı ortaya çıkan dil karışıklığından ne kastedildiği ise açık değildir. Halkın konuştuğu dil ile ibadet dilinin farklı olduğuna dikkat çekilmiş olabilir. Hatırlatmak gerekir ki 16 Haziran 1950'de TBMM'de Türk Ceza Kanunu'nun Arapça ezan ve kamet okuyanlara ceza öngören, 4055 sayılı kanun ile değiştirilmiş 526. maddesinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ile yine aynı kanunun 526/2. maddesinin değiştirilmesine ilişkin bir teklif ve Adalet Komisyonu Raporu görüşülmüştür. Halide Edib bu görüşmede konuşma yapmamıştır (Bkz. T.B.M.M., 16.VI.1950, s. 181-187).

Halide Edib'e göre Arapça ve Acemceden (Farsça) alınan kelimeler dilimizi biraz ağdalaştırmıştır. Teknik alanda çok ilerleyen milletlerin dillerinden, Fransızca, İngilizce ve Almancadan birçok kelime almak zorunludur. Öte yandan Arapçadan fazla kelime alınarak yapılan hataya düşülmemesi gerekir. Gerekli olan terimler alınmalıdır. Zaman zaman bazı kelimeler de kendi kendine dile yerleşir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 302). Halide Edib'in burada terimler-diğer kelimeler ayrımı yaptığı görülmekte olup bu konu ilgili bölümde ele alınacaktır. Bu husus bir yana bırakılırsa, Halide Edib'in

düştüğü çelişki şuradadır: Bir dilden kelime almakla o millettten olunmayacağına göre alınan kelimenin azlığının ya da çokluğunun önemi olmaması gerekir. Ayrıca dil zaten bir terkip olarak kabul edildiğine göre Arapça ve Acemcenin Türkçeyi ağdalaştırmasının da sakıncası olmamalıdır. Ağdalı kelimeler de dilin bir parçası olmuştur. Oysa ağdalı dilin anlaşılması veya telaffuzu zor ifadeler, deyimler ya da mecaz anlamlı kelimeleri içerdiği dikkate alındığında Halide Edib dilin bir terkip olduğu şeklindeki görüşünü bir ölçüde yumuşatmak durumunda kaldığı görülmektedir. Halide Edib’in eleştirdiği, TDK tarafından savunulan “Arapça ve Farsçaya doğru değil Türkçeye doğru gidelim” şeklindeki görüş de bir yönden Türkçe’nin ağdalaşmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

Halide Edib, *Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* isimli eserinde tekâmülü (gelişmesi, olgunlaşması, evrimi) bakımından İngilizcenin Osmanlıcaya benzediğini, İngilizlerin dillerine Fransızca ve İtalyanca gibi başka dillerden aldıkları kelimeleri yardımcı fiiller kullanarak halka mal ettiklerini açıklamıştır (Adivar, 1956, s. 162; Adivar, 1949, s. 11-18). İstanbul Muallimler Birliği’nin düzenlediği Birinci Dil Kongresine sunduğu “İngiliz Dilinin Tekâmülü ve Türkçe” adlı raporda da şu hususları vurgulamıştır: “1- Büyümek kabiliyetini muhafaza etmek, yani yeni kelime almaktan korkmamak. Fakat alınan kelimenin dilimizin gümrüğünden geçmesini bekledikten sonra kendimize mal etmek. 2-İlim ve yeni fikirler sahasındaki terimleri beynelmilel menşelerinden almak. Tutmayan, yabancı kalan kelimeleri mektep kitaplarına sokmamak” (Adivar, 1949, s. 18). Demek ki dil bir terkip olsa da diğer dillerden alınan kelimelerin de dilin bünyesine uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle kayıtsız, koşulsuz bir terkip dile zarar verir.

Dilde Değişim: “Tekâmül”

“Dilde inkılâp olamamıştır, harf inkılâbı olmuştur. Dil tekâmül eder, inkılâp etmez kanaatindeyim (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299)” diyen Halide Edib’e göre dil, “tabii, uzvi ve müşterek bir tekâmülün” sonucunda meydana gelir. Parlamento eliyle ve kanun yoluyla dil değiştirilemez, bozulamaz ev dile müdahale edilemez. 1945’te bu yapılmış ve “Anayasa Dili” oluşturulmuştur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299). Dilde inkılâp olduğuna dair görüş, bir kelimenin yerine başka bir kelimenin alınmasından kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte “Büyük Fransız İnkılâbı” denilse de bu olay bir ihtilaldir. İnkılâp, bir şeklin değiştirilmesi olup mesela laiklik “kanunun ruhu”nda,

dinde, adalette yeni bir anlayışın kabul edilmesi anlamına gelir. Dilde inkılâbın değil tekâmülün Atatürk’e ve inkılâplara hürmetsizlik değildir. Devlet adamı, hukukçu, düşünür, öğretim üyesi ve öz Türkçecilik taraftarı Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal, Halide Edib’in “Atatürk’e ve inkılâplara hürmetsizlik” olmadığı şeklindeki sözüne “tecahül (bilmezden gelmek) vardır” diyerek müdahale etmiştir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 300).

Halide Edib’e göre “Dilimizin bu suretle sadeliğe doğru tekâmülünü, Cumhuriyetin Dil İnkılâbı âni bir sıçrama ile, yani bir Evolution Brusque ile fevrî bir harekete çevirmiştir” (Adıvar, 1956, s. 165). Bunun sebepleri hükümetin dil meselesine müdahalesi ve uydurma kelimelerin sayılarının artmasıdır (Adıvar, Türkiye’de, s. 164-165). Dil inkılâbından ne kastedildiği de ne başında ne de şimdi tamamen açıklıkla ifade edilmiş değildir (Adıvar, 1956, s. 161). Dil İnkılâbı ile aynı döneme rastlayan Hitler Almanya’sındaki diktatörlük Türkiye’deki dil ırkçılığını güçlendirmiştir Adıvar, 1956, s. 165). Halide Edib’in dil hakkındaki tekâmülcü ve ani değişmelerden sakınan yöndeki görüşleri genel olarak toplum ve medeniyet hakkındaki fikirleri ile paraleldir. Şöyle ki, Halide Edib’e göre milletlerin kültür ve benliklerini korumaları koşulu ile manevi değerlere, “maddi ve mekanik kudretler” oranında ağırlık vermeleri ve herhangi bir ideoloji “salgını” ile insan ilişkilerinin ve iç düzenlerinin karmakarışık olmasını önlemeleri yolundaki “tekâmül Garp medeniyeti adını taşımaya lâyıktır (Adıvar, 1956, s. 13).” Osmanlı Devleti’nde 1776-1876 arasında “eski müessesler eski an’aneler [...] ani bir taklit ve moda hissiyle değil, az çok köklerini koparmadan tekâmül yoluyla değişmişlerdir” (Adıvar, 1956, s. 70). Bu anlamda Halide Edib’in tek parti döneminin Kemalist radikal/devrimci Batılılaşma anlayışı yerine evrimci (muhafazakâr) Batılılaşmayı benimsediğini söylemek mümkündür (Çetinsaya, 2005, s. 163).

Halide Edib, dilin tekâmülü beklenmeksizin ona müdahale edilmesinin olumsuz sonuçlarını dile getirmiştir. Bunların başında kuşak kopukluğu gelmektedir. Dile müdahale, çocukları ile aileleri hatta on iki ile on beş veya on altı yaşında olanlar arasında dil uyuşmazlığına sebep olmuştur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 165). Halide Edib, on beş yıllık öğretim üyeliği tecrübesiyle belki binden çok öğrenci ile temas etmiş, öğrencilerin belki “ahengini” beğendikleri için eski kelimelere hocalarından daha bağlı olduklarını gözlemlemiştir. Kendisi bazı yeni kelimeler kullandığında ise öğrencileri “sen de mi Brütüs gibi” yüzüne bakmışlardır (T.B.M.M., 17.XII.1952, s.

301). Halide Edib'in gözlemi ilginçtir. Çünkü dil farklılığının sebep olduğu nesil kopukluğunda genellikle gençler yeni, önceki nesiller de eski dile eğilimlidirler.

Halide Edib, dile müdahalenin demokrasi ile bağdaşmadığı görüşünde olup totaliter Batı diktatörlüklerinin dahi buna girişmediğini, George Orwell'ın 1984 romanının böyle bir durumu hicvettiğini açıklamıştır. Bu romanda kurgulanan komünist ve totaliter bir İngiltere'de "New Speak" diye bir dil icat edilmiştir. Ne kadar yazılı materyal varsa bu dile tercime edilerek eskiler yakılmıştır. Böylece totaliter rejim milletin geçmiş ile bağını kesmiş ve onu tamamen kendisine tabi hale getirmiştir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299; Cumhuriyet, 16 Mart 1952, s. 2). Ayrıca dil konusu şahıs ve parti meselesi değildir. Millet olarak "millet olarak çok hayatî ve mânevî" bir meselemizdir. Şahıs meselesi olamaz çünkü bir kişi bütün dâhilerin üzerinde bir kişi olursa olsun bir millete kendi arzusuna uygun bir dil vermeye kalkarsa o millet ve ülke "modern bir Babil Kulesi vaziyetini gösterir" (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299). Halide Edib'in medeniyet hakkındaki tekâmülcü görüşleri dikkate alındığında, tek parti dönemini ve dolayısıyla inkılâpların yapılma tarzını örtülü biçimde eleştirdiğini söylemek yanlış olmasa gerekir. Bununla birlikte Dil İnkılâbındaki keskin tutumdan Güneş Dil Teorisi ile uzaklaşıldığını düşünmektedir.

Halide Edib, Atatürk'ün "Güneş Dil Teorisi" ile Türkçenin serbestçe gelişmesinin önündeki her türlü engeli kaldırarak "Türk dilinin serbestçe tekâmülü şansını" verdiğini düşünmektedir. Atatürk'ten sonra Dil İnkılâbı, ilk yıllardakine benzer şekilde dilimizi köstekleyen bir şekle girer gibi olmuşsa da DP'nin eski anayasayı iadesi hareketi Türk diline asıl gelişme olanağını verecektir. Bunun etkileri henüz bariz değilse de en uygun hareket tarzı aşırılıklardan kaçınmak, lehte ve aleyhte bulunanların görüşlerini ifade etmelerine seyirci kalmaktır. Eski şaheserlerin anlaşılmayan tabirlerini yeniden canlandırmak mümkün olmadığı gibi halka ve hatta kısmen okumuş kesime yabancı gelen ve bir türlü dilimize uymayan kelimeler üzerinde fazla durmamak gerekir. Bunların bir kısmını dilimiz zamanla kendine mal edecek, bir kısmını atacaktır (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 167). Halide Edib Güneş Dil Teorisinin neden Dil İnkılâbını daha ılımlı bir yola sevk ettiğini açıklamamıştır. Buna şöyle bir açıklama getirmek mümkündür: İlgili bölümde açıklandığı üzere Güneş Dil Teorisi bütün dillerin kaynağının Türkçe olduğunu kabul etmektedir. Bu noktadan hareketle dilden çok

sayıda kelimenin çıkarılmasının yine çok sayıda kelime türetilmesinin ve aşırı öz Türkçeciliğin önüne geçilebilecektir.

Öz Türkçe: “Uydurca”

Halide Edib, Osmanlıca-öz Türkçe gibi bir ayrımın yapay olduğu görüşündedir. Bir gazete mülakatında “Osmanlıcaya dönülüyor diye bir söylenti” hakkındaki görüşü sorulmuştur. Halide Edib’e göre Osmanlıca diye bir dil olmayıp içinde her dilin konuşulduğu Osmanlı İmparatorluğunun varır. Bunun dili de Türkçedir (Cumhuriyet, 16 Mart 1952, s. 2). Farslaşmış Türk Edebiyatı olan Divan edebiyatına Osmanlıca denilemez. Hristiyan Batının klasikleri Yunanca ve özellikle Latince’den birçok tabir almış, adeta “Latinleşmiş” denilen bir dönem geçirmişlerdir. Buna benzer bir süreç Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalan Yakındoğu Türkleri için de söz konusu olmuştur. Bununla birlikte çok eskiden beri Yakındoğu Türklerinden Yunus Emre ve Süleyman Dede gibi şahsiyetler halk dilinde Türklerin şaheserlerini bırakmışlardır. Halide Edib, ne kadar yabancı tesir altında kalmış olursa olsun bir imparatorluk ve hükümet adını alan bir dil bilmemektedir. Roma’nın resmî dili Latince’dir fakat bu devletin çöküş devrinde kimse kin ve hıncından dolayı Latinceye “Romaca” dememiştir. Büyük Britanya İmparatorluğunun türlü dil konuşan tebaaları kendilerine “British” yani “Britanyalı” derlerse de “Britanyaca” diye bir dil yoktur. Osmanlı devletinin çöküş zamanlarında bünyemize yerleşmiş kötü yönler varsa da zaman içinde varlığını sürdürecektir olan ahlaki değerler ve şeref veren gerçeklikler mevcuttur. Oysa “tarihimiz otuz seneden beri başladı” diyenleri işaret eden Halide Edib şunları söylemiştir: “[...] yüz yıllar boyunca tekâmül eden güzel ve zengin Türkçenin de otuz senelik bir mazisi varmış gibi, sırf haklı veya haksız, Osmanlı devrini sevmeyenlerin, dilimizi kuşdiline çevirmeleri millet olarak mânen bekamız için zararlıdır.” Bu Türkçe bir yandan “Osmanlıca” olarak anılmakta bir yandan da soysuzlaşmış olmakla nitelendirilmektedir. Bazıları da öz Türkçe denilen garip kelimelere “uydurca” demektedir (Cumhuriyet, 16 Mart 1952, s. 2).

Halide Edib, Osmanlı döneminde tekâmül yoluyla gelişen Türkçeye “Osmanlıca” denilerek kültürümüzün dışında bırakılmaya çalışılmasını eleştirirken “öz Türkçe” diye bir kavramı da reddetmektedir. Burada yine tek parti dönemindeki uygulama ve bakış açılarına yönelik eleştiri vardır. “Bazıları” ifadesini kullansa da ileride göreceğimiz gibi

“uydurca” kendisinin benimsediği bir tabirse de terimler ve diğer kelimeler arasında ayırım yaparak türetilbileceğini düşünmektedir.

Vatan gazetesine “mevcut uydurma kelimeleri değiştirmek için teşekkül etmiş İhtisas Komisyonu üyesi” olarak yaptığı açıklamada hareket noktalarının “memlekete, yâni Türk milletine” tamamen yabancı kelimeleri değiştirdiklerini söylemiştir. Yabancı kelimeler, hangi kaynaklardan geldiğine bakılmaksızın, “milletçe bir anane halinde kabul edilmiş –hangi menşeden gelirse gelsin” kelimelerle değiştirmişlerdir. Örnekler: “Kovuşturma: Takip, Denetleme: Murakabe, Üye: Aza, Oturum: Celse, Saylav: Milletvekili, Bakan: Vekil.” Halide Edib’e göre “bakan”, “nazır” kelimesinin aynen tercümesi ise de “vekil” “bugünkü modern teşkilâtın ruhunu daha iyi ifade edebilmektedir” (*Vatan*, 12 Temmuz 1951, s. 3). Halide Edib’in ölçütü köklerin Türkçe olması değil, kelimelerin halk tarafından kendisine mal edilmesidir. Kovuşturma, denetleme, üye, oturum ve bakan kelimelerinin günümüzde tutunduğu göz önüne alındığında Halide Edib’in ölçütü aracılığı ile ulaşılabilecek sonuçların her dönem için aynı olamayacağı ortadadır. Bu kelimelerin tutunmasında, onların 1961 ve 1982 Anayasalarında kullanılmasının rolü büyüktür.

Kabul Edilebilir “Uydurca” Kelimeler: Terimler

Terimler bilindiği üzere belli bir bilim, sanat veya meslek alanına özgü kelimelerdir. Halide Edib’e göre terimler başka dillerden alınabilir. Batı, terimlerini kendi klasik dillerinden almıştır. Türkçedeki terimler de Arapça ve Farsça’dan alınmışsa da onların çoğu Ortaçağa özgüdür. Sonradan terimlerin bir kısmı Batı’dan alınmıştır. Türkler “Akdeniz uygarlığının varisleri olarak” kimi terimleri Yunanca ve Latince den alabilirlerdi. Oysa öyle yapılmamış ve “uydurca”ya gidilmiştir. Harf İnkılâbı, her yerde “intikal, karışma, terkibleşme” yaratsa da Almanya’nın aşırı ve hastalıklı ırkçılığı zihniyetimize hâkim olmuştur. Her kelime Türkçenin geçmişinin köklerinde aranmışsa da bulunamamıştır. Çünkü günümüzün birçok bilim kavramı Türkçe’de yoktur. Orta Asya Türk lehçelerinde de arananlar bulunamayınca iş “uydurca”ya dökülmüştür. Bununla beraber uydurmacılık “muhayyileyi harekete getirdiği için” yararlıdır. Millet in kendisine mal ettiği uydurulmuş tabirler bundan böyle Türkçe olmuşlardır (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2).

Halide Edib'in anılan düşüncelerinde görülen çelişki üzerine kendisine yöneltilen “demek uydurcayı beğeniyorsunuz?” şeklindeki soruya karşılık uydurcayı değil bazı uydurma kelimeleri beğendiğini söylemiştir (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Halide Edib'e göre uydurmacılıkta aşırıya kaçmamalıdır. Eş anlamlılık aleyhtarlığı sebebiyle birbirinden ayrı kavramların tek kelime ile ifadesi yanlıştır. İnsanlara uygulanan “idare”yi kaldırıp hayvanlara uygulanan “güdüm” kullanılırsa “dilimizi bir kabile dili darlığına ve iptidailiğine sevk ediyoruz demektir” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Geçmiş unutturmak için en kuvvetli iki etken tarih öğretimi ve dili değiştirmektir. Bizde kökleri Türkçe olmayan kelimeler bir ara boykot edilmiştir. TDK milletlerarası terimleri dilimize alsaydı inkılâba fikir bakımından hizmeti çok büyük olurdu. Bununla beraber uydurma kelimelerin bazıları tutmuş, bazıları tutmamıştır (Adivar, 1956, s. 166). TDK'ya göre “ömürlerini tamamlamış” kelimelerin kanun metnine alınması dilimizin gelişmesini engeller. Oysa TDK bunların hangisi olduğu hakkında bir muhakeme ve ölçü ortaya koyamamıştır. Eski kelimelerin yerine getirilenlerden bazıları “bizim aramızda henüz doğmamış kelimelerdir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301).” Halide Edib'e göre günlük dile girmemiş, halkın günlük dilde kullanmadığı ve benimsemediği terimlerin hepsini Latince'den almak gerekirdi. Bu yapılmamış ve kesin olarak belirlenmiş bir yön alınmamıştır (Adivar, 1956, s. 162). Halide Edib'in kelimelerin “halka mal olması” şeklindeki ölçütünün de belirsiz ve genel geçer sonuçlara ulaşmak bakımından yetersiz olduğu yukarıda vurgulanmıştır. Halka mal olmayan terimlerin Latincelerinin halk arasında yaygınlaşacağı da kesin değildir. Unutmamak gerekir ki bir terimin tutunmasında Türkçenin ses bilgisi kurallarına uygun olması ve kolayca telaffuz edilebilmesi önemli rol oynar (Gözler, 2021, s. 120-122; 127-133). Ayrıca bütün hukuk terimlerinin de halk tarafından günlük konuşmada kullanıldığı söylenemez. Bakan, milletvekili gibi terimlerin konuşma dilinde yeri olmasına rağmen aynı durum gensoru, kovuşturma gibi terimler bakımından söz konusu değildir. Dolayısıyla anayasa dilinin “günlük dil” olduğunu söylemek zordur.

Halide Edib'in dile müdahaleye karşı olduğundan hareketle Fuad Köprülü ve arkadaşlarının teklifini imzalamanın “bu kanaatin dışında” olup olmayacağı kendisine sorulmuştur. Soruyu “olmaz” diye cevaplayan Halide Edib'e göre 1945 metnine konulan terimler sadece dil yönünden değil demokrasi ve Batı dünyasının kanun kavramı bakımından “muazzam bir irticadır” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Batı'da

kullanılan karşılığına yakın olan “vekil”, bir zümrenin işini üstlenmiş anlamına gelmektedir. Bunun yerine eski zamanın “nazır” kelimesinin tercümesi olan “bakan” konularak vekile adeta ilahi bir anlam verilmiştir. Mahkeme, muhakeme, hâkim gibi kelimeler insana, haklarını korumakla yükümlü kurum, insan ve işlemi ifade eder. Oysa “onların yerine maznuna müdafaa hakkı vermeyen, bir nevi Inquisition (engizisyon) hem de orta çağdan dahi çok geriye giden, bir emirle insan kafası koparılan veya kazığa vurulan en geri ve iptidai bir zihniyetin ifadesi olan yargıç, yargıtay, yargılama tabirleri konulmuştur” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Halide Edib demokratik bir sistemde kabul edilen hukuk dilinin de bu sisteme uygun olması gerektiğini savunmaktadır.

Diğer dillerden Türkçeye terim alınması dile dışarıdan müdahaledir. Böyle bir müdahale “tekâmül” olmayıp “Dil İnkılâbı” kapsamında yapılabilecek bir uygulamadır. Demek ki terimler bakımından Halide Edib tekâmülcü tezden uzaklaşmaktadır. Halide Edib “uydurca” dediği kelime türetilmesi karşısında net bir görüş ortaya koymamaktadır. Kelime uydurmayı bir yandan “ırkçılık” olarak nitelemiş bir yandan da bazı uydurulmuş bazı kelimeleri beğendiğini, uydurmacılığın yaratıcı hayal gücünü geliştirdiğini söylemiştir. Kelime türetme yönünden “ırkçılık” oldukça ağır bir nitelendirmedir. Eğer kelime türetme ırkçılık ise onu hiçbir koşulda beğenmemesi gerekirdi. Kaldı ki Halide Edib, *Dil İnkılâbı*’nın ana amilinin Latin harflerinin kabulünde olduğu gibi Batıyla birleşme eğilimimizin bir ifadesi olduğunu belirtmektedir (Adıvar, 1956, s. 162). Bu görüş de uydurmacılığın ırkçılık olduğuna dair düşüncesi ile tutarlı değildir. Öte yandan yabancı dilden terim almanın da taklitçilik veya özentilik olduğu, dilin gelişmesini engellediği savunulabilir.

Anayasaların Kalıcı Olması ve Dil

TBMM’deki konuşmasında her yerde dilin tekâmül ettiğini ve çok güzel kelimeler uydurulduğunu dile getiren Halide Edib’e göre herhangi bir anayasanın o ülkede sürekli olarak yaşayan dile uyarlanması durumunda anayasa her yirmi-yirmi beş senede bir değiştirilir. Bu da tuhaf bir durumdur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). İngiltere’nin anayasası Magna Carta olup Latince’dir. Meclisten çıkmış kanunlar da o zamanın diliyle yazılmışlardır. Esas olan anayasanın kalıcı olmasıdır. İki yüz yıllık Amerikan anayasası’nın da tek kelimesi değiştirilmemiştir. Oysa Amerikalıların dilleri İngilizlerinki gibi olmayıp yirmi-yirmi beş senede bir değişiklik geçirmektedir

(T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). Bu örnekler göz önüne alındığında, Halide Edib'in yeni yeni bir metnin hazırlanması yerine 1924 Anayasası'nın ilk metninin hiçbir değişiklik yapılmaksızın yürürlüğe konulmasını savunması beklenirdi. Oysa Halide Edib, tekâmülcü görüşleri ile tutarlı olarak köktencilikten uzak, ılımlı öz Türkçeleştirmenin söz konusu olduğu bir metnin imzacıları arasında yer almıştır.

Halide Edib, bu konu hakkında kendisi ile yapılan ve *Cumhuriyet* gazetesinde yapılan mülakatta şu fikirleri ortaya koymuştur: Anayasaların “insan ve millet haklarını” düzenleyen hükümleri değişmez. Onlar hiç olmazsa yazıldığı şekli ile kalmalıdır. “Demokrasinin ve hürriyetin kanun çerçevesi içinde yedi asra yakın bir müddetten beri anası olan İngiltere” anayasanın kökü 1215'te kraldan kopardığı bir “Fermana” dayanır. Altı asırdır İngiliz esas kanununa birçok şeyler eklenmiş, İngiltere'nin idari, ekonomik birçok yönleri değişmiş, zaman zaman zalim ve müstebit krallar tarafından ezilmişse de mealen şu hüküm aynı kalmıştır: “hiçbir hür adam memleketin kanunları icap ettirmeden tevkif veya hapsedilemez. Malından, hürriyetinden edilemez. Kanun dışı sürgün edilemez...” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, Anayasa, s. 2). Halide Edib, meclis kendi imzasının da bulunduğu önergeyi kabul ederse belirttiği tehlikelerin önü nasıl alınabilir sorusuna da her vatandaşın Anayasanın kendisine verdiği hakları ezberlemiş olması gerektiğini, anayasa değişiklikleri yapılacağı zaman sırf çoğunluk partisinin değil, partiler üstü hukuk ve bilim adamlarının oluşturacağı bir kurula bırakılmalıdır (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, Anayasa, s. 2). “Tehlike” ifadesi ile köktenci öz Türkçecilik akımını ve 1945 metni hakkındaki olumsuz görüşleri kastedilmektedir.

Halide Edib, TBMM'deki konuşmasının aksine *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan görüşlerinde anayasanın dilinden çok içeriğine ağırlık vermiştir. Magna Carta'nın hükümlerinden bazılarını dile getirmiş, vatandaşın anayasadaki haklarını ezberlemesi gerektiğini savunmuştur ki bütün bunlar içerikle ilgilidir. Bu fikirlerini ortaya koyarken dil konusuna değinmediği görülmektedir. Anayasa değişikliklerinde bilim insanlarına danışılması gerekliliği ise üzerinde önemle durduğu bir noktadır (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, Anayasa, s. 2).

Kurtuluş Çaresi: “Hukuk ve İlim Adamları”

Halide Edib'e göre dilin bilimsel yönü üniversitelere bırakılmalı ve dile remi makamlar karışmamalıdır. Herhalde en çok eleştiriye konu olan inkılâp da Dil İnkılâbıdır (Adıvar,

1956, s. 167). Bir Amerikalı hukukçu, kendi anayasalarının hiç değişmemiş olduğunu, Jefferson⁶ gibi büyük adamların zamanında yazıldığını, hukukçular tarafından hazırlanmadığını açıklamıştır. Söz konusu hukukçu bu durumu olumlu karşılamıştır. Çünkü o Anayasa halka mal olmuştur. Bundan dolayı anayasayı değişiklikleriyle beraber hukukçulara teslim etmek gerekmektedir. Kelimeler, –ister “direnmek” isterse “karşı gelmek” denilsin– bunlar ikinci planda kalır. Bununla birlikte hukuk terimlerinden hangilerinin tutunduğunu, uzun bir geçmişe sahip hukukçular bulmalıydılar (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 303). Dili yaratanlar halk, sanatkar ve bilim adamları olduğuna göre “hangi kelimenin ölü yahut hangi kelimenin can çekişmekte olduğunu” bir bilim kurulu sürekli olarak tespit edebilir mi diye soran (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301) Halide Edib’e göre felsefe âlimi tıp terimlerini, tıp âlimi hukuk terimlerini yapamaz (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). “[...] bu öyle bir tertiptir ki, dil için heyeti umumiyesi üzerinde kısas yapamazsınız. Terimler için yaparsınız. Bazan artistler (sanatçılar) yeni yeni kelimeler söylerler” (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). İngiltere’de de zamanında Türkiye’de olduğu gibi “Anglo-Sakson’a dönelim” gibi fikirler ortaya atılmış, Shakespeare zamanında Spenser isminde eser yazan, sanat kudreti olan, sanat ve resim akımları kuran bu kişinin türettiği kelimelerden bir tanesi bile tutmamıştır. Büyük bir âlim ve sanatkarların türettiği kelimeler tutmayabilir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301).

Halide Edib’in Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ve Jefferson hakkındaki örneği ile anayasa dilinin hukukçular tarafından şekillendirilmesine yönelik fikri çelişiyor gibi görünmektedir. Çünkü Halide Edib bir yandan ABD Anayasası’nda hukukçuların rolünün olmadığını, bu anayasanın halka mal olduğunu söylerken bir yandan da bu örneğe dayanarak anayasanın diline hukukçuların müdahale etmesini savunmuştur. “Direnmek”, “karşı gelmek” kelimelerinin ikinci planda kaldığını, önemli olanın terimler olduğunu söylese de bu kelimeler halkın günlük konuşma diline aittir. Terimler değil böyle kelimeler bakımından mı anayasanın halka mal olacağını söylemek istediği anlaşılamamakta ise de hukuk terimlerinin dışındaki diğer kelimeleri millet “yapar, yuğurur, meydanca atar” (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 302) şeklinde konuşmuştur.

⁶ ABD’nin “kurucu babalarından” devlet adamı, diplomat, hukukçu, mimar, ziraatçı Thomas Jefferson (1743-1826) Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinin ilk taslağını hazırlamış olup ABD’nin ilk Dışişleri Bakanı, ikinci Başkan Yardımcısı ve üçüncü Başkan’dır (1801-1809).

Bu noktada belirtmek gerekir ki bir anayasanın hazırlanması ve dolayısıyla dili ile ilgili meseleler sadece hukukçulara tevdi edilecek bir uzmanlık meselesi değildir. Bu konu haliyle parlamentoya intikal edecek ve haliyle bir “parlamento işi” olacaktır. Halide Edib’e göre DP, CHP ve diğer partiler bir araya gelerek dili girdiği “anarşiden” kurtarmalıdır. Mecliste “şu kelime daha iyi, öbürü daha iyi” diye tartışmalar yapılmamalı, bu konu üniversitelere, yazarlara, sanatçılara, bilim adamlarına bırakılmalıdır. Anayasa dilini en mükemmel hale getirme konusunda hukukçular ile bir çalışma yapılmalıdır. 1924 Anayasası’nın ilk metni kabul edilecekse bu konuda da hukukçular rol almalıdırlar (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 302). Halide Edib’in bu düşünceleri gerçekçi görünmemektedir. Parlamentoda kelimeler üzerinde tartışmalar yapılması ve hukukçu olmayan milletvekillerinin önerdiği değişikliklerin kabul edilme ihtimali yüksektir.

Dil İnkılâbının ılımlı bir yöne sevk edilmesi ve bu konuda bilimin önemini vurgulayan Halide Edib şunları söylemiştir: Atatürk, Güneş Dil Teorisini uyguladığı zaman dili bir dereceye kadar düşüğü çıkmazdan kurtarmaya yönelmiştir. Başkentte kurduğu üniversitenin üzerinde “en hakikî mürşit ilimdir” yazar. Bundan dolayı Atatürkçü gençler nesli nesilden ayıran, ilkel kavramlara götüren uydurcanın önüne geçebilirler. “Atatürk’ün kaldırdığı dil çıkmazına, sizce neden ve nasıl dönüldü?” sorusunu, bu durumun “psikolojik amilleri” üzerinde durmak istemediği, CHP’de ülkeye daima yararlı olacak idealist kişilerin de bulunduğu şeklinde cevaplamış ve şunları söylemiştir: “Bu partinin, totaliterlik veya demokrasi âlemine doru giden mazisinin muhasebesinin bizden sonraya bırakılması lâzım geldiğine inanıyorum.” CHP iktidarındaki icraatlarından en çok eleştirdiği dil sorunu olan Halide Edib’e göre “bilhassa Anayasamızın yeni kelimelerle yazılması dile vurulmak istenen kösteğin en zorlusudur.” Bunun sebebi sorulduğunda, büyük çoğunlukta olan iktidar partisine anayasayı şekillendirme, dilini geri ve ilkel kavramlar ifade edebilecek yeni bir yol açma imkânı verildiğini açıklamıştır (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Halide Edib, açıkça ifade etmese bile dil konusunda Atatürk ve İnönü dönemleri arasında bir ayrım yapmıştır. Bilime büyük önem ve değer veren Atatürk, Din İnkılâbı’nın keskinliğini gidermek için Güneş Dil Teorisini ortaya koyarken Atatürk’ten sonra 1945 metninin kabul edilmesi ile dile köstek vurulmuştur. Halide Edib yine açık olarak söylemese de

İnönü dönemindeki bu icraat kendi deyimiyle “totaliterlik âlemine doru giden” bir girişimdir.

Sonuç

1924 Anayasası’nın öz Türkçeleştirilmiş metni 1945’te yürürlüğe konulmuş, Dil İnkılâbı bağlamındaki bu girişim tartışmalara sebep olmuştur. 1945 metninin değiştirilmesi DP iktidarının ilk döneminde gündeme gelirken 1950’de DP listesinden bağımsız milletvekili olarak TBMM’ye giren Halide Edib, bu 1945 metninin yerine yeni bir metin hazırlayan komisyonda üye olarak yer almıştır. Bununla birlikte söz konusu metin kanunlaşmamış ve 1924 Anayasası’nın ilk metni yeniden yürürlüğe konulmuştur. Halide Edib’in anayasa dili ile ilgili görüşleri genel olarak medeniyet ve dil hakkındaki düşüncelerinin bir yansımasıdır. Halide Edib’e göre medeniyet gibi dil de çeşitli unsurlardan oluşan bir terkiptir. Bu noktadan hareketle yabancı dillerden Türkçeye kelime alınmasına Halide Edib, bir dilden kelime almakla o dili konuşan millettten olunmayacağı kanısındadır. Buna rağmen Arapça ve Farsçadan kelime almak dilimizi ağdalaştırılmıştır. Teknik alanda ileri giden milletlerin dilleri olan Fransızca, İngilizce ve Almancadan kelime alınmalı ancak Arapçada olduğu gibi aşırıya kaçılmamalıdır. Halide Edib’in bu görüşleri çelişkilidir. Çünkü dil bir terkipse ve yabancı dillerden alınan kelimeler de bir dilin unsuru sayılıyorsa, ne kadar kelime alındığının bir önemi olmasa gerekir. Halide Edib’e göre Osmanlıca o dönemde tekâmül yoluyla gelişen Türkçe olup onu sevmeyenler “Osmanlıca” kelimesini kullanmaktadırlar. Böylece Halide Edib, Dil İnkılâbı taraftarı olan çevrelerin aksine Osmanlıca’yı kültürümüzün bir parçası olarak benimsemiştir.

Yabancı dillerden alınacak kelimelerin dilin bünyesine uyumlu hale getirilmesini savunan Halide Edib’e göre dilde değişim ani şekilde, inkılâp ile değil tekâmül yoluyla olmalıdır. Bu görüşü, ilerlemenin muhafazakâr (evrimci) biçimde olması gerektiğine dair düşünceleri ile tutarlı olan Halide Edib dile dışarıdan müdahale edilmesine taraftar görünmemektedir. Böyle bir müdahale kuşak kopukluğuna sebep olabileceği gibi demokrasi ile de bağdaşmaz. Halide Edib, kelime türetmeye ve öz Türkçeye “uydurca” dese de bazı uydurma kelimeleri beğenmektedir. Terimleri halkın konuştuğu dilden ayıran Halide Edib terimlerin Batı dillerinden alınabileceğini savunmaktadır. Oysa bu da dile dıştan müdahaledir ve Dil İnkılâbı niteliğinde bir uygulamadır. Halide Edib, türetilmiş kelimeler ve dolayısıyla anayasadaki terimler bakımından kelime kökünün

Türkçe olması yerine “halka mal olma” ölçütünü ortaya koymuş ve halka mal olmayan terimlerin Latince'den alınması gerektiğini belirtmiştir. Halka mal olma ölçütü belirsizdir. Halide Edib'in değiştirilmesine taraftar olduğu bazı anayasa terimleri tutunduğu gibi bazı terimler günlük konuşma dilinde de kullanılırken bazıları için aynı durum söz konusu değildir. Halide Edib bu nokta üzerinde durmamıştır. Halide Edib'in değinmediği bir başka husus bir terimin tutunmasının Türkçenin ses bilgisi kurallarına ve telaffuzuna uygunluğu ile yakından ilişkili olmasıdır. Öte yandan Latince'den alınmış terimlerin halk arasında yaygınlaşacağı da kesin değildir. Halide Edib uydurmacılığı bir yandan ırkçılık olarak nitelendirmekte bir yandan da bazı uydurulmuş kelimeleri beğendiğini söylemektedir. Halbuki ırkçılık gibi ağır bir nitelendirme ile eleştirdiği bir uygulamayı hiçbir şekilde onaylamaması beklenirdi. Ayrıca terim türetmenin yerine yabancı dillerden terim alınması da taklitçilik ve özentilik olarak vasıflandırılabilir ve dilin gelişmesini engellediği savunulabilir. Halide Edib anayasanın yaşayan dile uygun hale getirilmesi gerekçesiyle sık sık değiştirilmesine karşıdır. Parlamento anayasanın diline müdahale etmemeli, bu konu hukuk ve bilim adamlarına bırakılmalıdır. Bu görüş, Halide Edib'in parlamentonun yetkilerinin sınırlandırılması ve ihtisaslaşma hakkındaki düşüncelerine paraleldir. Ne var ki anayasanın diline müdahale bir yönüyle uzmanlık konusu bir yönüyle de siyasi bir meseledir. Anayasanın diline dair bir teklifin hukukçu olmayan milletvekillerinin müdahalesiyle parlamentoda değişikliğe uğraması yüksek olasılıktır. Görüşlerindeki bütün çelişkilere rağmen Halide Edib'in ılımlı bir öz Türkçecilikten yana olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (1949). İngiliz Dilinin Tekâmülü ve Türkçe. İstanbul Muallimler Birliği, *Birinci Dil Kongresi 23 Ekim 1948-31 Ekim 1948* (s. 11-18) içinde. İsmail Akgün Matbaası.
- Adivar, H. E. (1954, 2 Ocak). Siyasi vedaname. *Cumhuriyet*, 2.
- Adivar, H. E. (1956). *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan tesirleri*. Doğan Kardeş Yayınları.
- Alparslan Türkeş'le bir mülâkat. (1960, 29 Haziran). *Kim Haftalık Haber Dergisi*, 103, 21.

- Alpiskender, F. (1980a). Celal Bayar'ın sofrasında Güneş-Dil Teorisi. *Yaşayan Türkçemiz 1* (s.18-19) içinde. Tercüman Yayınları.
- Alpiskender, F. (1980b). Ferit Alpiskender'den mektup. *Yaşayan Türkçemiz 1* (s. 45-46) içinde. Tercüman Yayınları.
- Anayasa dilinin tadili için yapılan kanun teklifine dair. (1952, 16 Mart). *Cumhuriyet*, 2.
- Anayasadaki uydurma kelimeleri tasfiye. (1951, 12 Temmuz). *Vatan*, 3.
- Apaydın, B. (1949). Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ve Dil Kongresi. İstanbul Muallimler Birliği, *Birinci Dil Kongresi 23 Ekim 1948-31 Ekim 1948* (s. 8-10) içinde. İsmail Akgün Matbaası.
- C.H.P. (1935). *C.H.P. programı 1935*. Ulus Basımevi.
- C.H.P. (1948). *C.H.P. yedinci büyük kurultay tutanağı*. Ankara.
- Çetinsaya, G. (2005). Muhafazakâr bir siyasî düşünür olarak Halide Edip Adıvar. *Muhafazakâr Düşünce*, 2(5), 157-163.
- Demokrat Parti. (1947). *Demokrat Parti tüzük ve program*. Pulhan Matbaası.
- Demokrat Parti. (1952). *Demokrat Parti tüzük ve programı (Üçüncü büyük kongrede kabul edilmiştir) 15.10.1951*. Güneş Matbaacılık T.A.O.
- Dil mevzuu etrafında bir toplantı yapıldı. (1951, 18 Mayıs). *Vatan*, 3.
- D.P. meclis grubu müzakerelerine ait tutanak*. (1951, 3 Nisan). Toplantı Sayısı: 21.
- D.P. meclis grubu müzakerelerine ait tutanak* (1951, 31 Temmuz). Toplantı Sayısı: 35.
- D.P. meclis grubu müzakerelerine ait tutanak*. (1952, 16 Aralık). Toplantı Sayısı: 9.
- Erkün, S. (1949). Hukuk dilimiz hakkında düşünceler. İstanbul Muallimler Birliği, *Birinci Dil Kongresi 23 Ekim 1948-31 Ekim 1948* (s. 115-116) içinde. İsmail Akgün Matbaası.
- Eroğul, C. (1994). Anayasa ve tüze dilinin Türkçeleştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3-4), 119-146.
- Gözler, K. (2021). *Hukuk dilinin öz Türkçeleşmesi üzerine*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Heid, U. (2001). *Türkiye’de dil devrimi*. (N. Öztürk, Çev.). IQ Kültür Sanat.
- İstanbul Muallimler Birliği. (1949). *Birinci dil kongresi 23 Ekim 1948-31 Ekim 1948*. İsmail Akgün Matbaası.
- Karlıkl, Y. (1999). Türk anayasaları ve dil. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20, 55-59.
- Karlıkl, Y. (2000). 1945 anayasası ve Türk hukuk diline katkısı. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İBİD) Prof. Dr. Pertev Bilgen’e Armağan 14(1)*, 216-221.
- Özdemir, H. (2021). *Cumhuriyet tarihi boyunca hukuk dilindeki değişimler ve gelişmeler*. Türk Dil Kurumu.
- Resmî Gazete. (1945, 15 Ocak). Sayı: 5905.
- Resmî Gazete. (1941, 6 Haziran). Sayı: 4827.
- Resmî Gazete. (1950, 21 Şubat). Sayı: 7438.
- Resmî Gazete. (1952, 31 Aralık). Sayı: 8297.
- Resmî Gazete. (1960, 14 Haziran). Sayı: 10525.
- Seyit, G. (2020). *Türkiye’de hukuk dilinin dönüşümü*. On İki Levha Yayıncılık.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VII, Cilt: 16, Toplantı: 2, Kırk birinci Birleşim, 11.IV.1945 Çarşamba.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Üçüncü Birleşim, 29.V.1950 Pazartesi.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Dördüncü Birleşim, 31.V.1950 Çarşamba.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Dokuzuncu Birleşim, 2.VI.1950 Cuma.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Dokuzuncu Birleşim, 16.VI.1950 Cuma.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Yirmi birinci Birleşim, 12.VII.1950 Çarşamba.

- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On dördüncü Birleşim, 8.XII.1952 Pazartesi.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On beşinci Birleşim, 10.XII.1952 Çarşamba.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On altıncı Birleşim, 12.XII.1952 Cuma.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, Yirmi birinci birleşim, 24.XII.1952 Çarşamba.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VII, Cilt: 15, İçtima: 2, Yirmi ikinci inikat, 10.I.1945 Çarşamba.
- TBMM (2009), *Türk parlamento tarihinde kadın parlamenterler*. Ankara.
- TBMM (2010). *TBMM albümü 1920-2010 2. Cilt 1950-1980*. Ankara.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (1950). *Dördüncü millî eğitim şûrası 22-31 Ağustos 1949 çalışma programı komisyon raporları konuşmalar*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (1950). *Altıncı Türk dil kurultayı 1949 birleşimler tutanaklar*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (1952). *Anayasa dilimiz üzerine Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu'nun 18 Mart 1952 günü oturumunda oybirliği ile karar altına alınan metnidir*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (1961). *Dokuzuncu Türk Dil Kurultayı*. Ankara.
- Yardım mı istediler? (1960, 17 Haziran). *Hürriyet*, 5.
- Yılmaz, E. (2022). *Hukuk dilinin gelişmesi ve sadeleşmesi*. Yetkin Yayınları.